

Türkiye’de Memur Maaşları Üzerine Tespitler: Orta Sınıftan Proleterliğe

Onur Ender ASLAN, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ORCID: 0000-0003-2026-601X

E-Posta: onur.aslan@asbu.edu.tr

Özet

Bu çalışmada, Türkiye’de 2003-2022 yılları arasında seçilmiş 17 maaş çerçevesinde memur maaşlarının reel (gerçek) durumunu irdelemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, memur hizmet sınıflarını temsil eden 17 maaşa ilişkin bir tarihsel veri seti oluşturulmuş ve ayrıca bu 17 maaşın aritmetik ortalaması alınarak temsili aritmetik ortalama memur maaşı elde edilmiştir. Bu veriler esas olarak (Hazine ve) Maliye Bakanlığının kamuoyu ile paylaştığı yegâne resmi maaş verileridir. Bu veri seti doğrultusunda, reel maaşı bulmak için üç araç kullanılmıştır. Öncelikle, TÜİK TÜFE verileri çerçevesinde reel maaşlar bulunmuştur, daha sonra ABD Doları ve 24 ayar altın karşısında reel maaş irdelenmiştir. Seçilmiş maaşlar çerçevesinde memurların bölüşümden aldığı payı saptamak amacıyla, memur maaşlarının Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ve asgari ücret karşısındaki durumu incelenmiştir. Son olarak memur maaşlarının birbiri karşısındaki durumu araştırılmıştır. Çalışmada, 20 yıllık dönem içerisinde, memurların reel maaşlarının düştüğü, ekonomik büyümeden pay alamadığı aksine gelirlerinde reel olarak gerileme yaşandığı nicel olarak tespit edilmiştir. Bu nicel sonuçlar doğrultusunda, memurların toplumsal konumlarında değişim ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Buna göre, memurların alt ve orta unvanlılarının proleterleştiği; profesyonel meslek sahiplerinin ise proleterleşme yolunda yoksullaştığı ortaya konulmuştur. Diğer yandan, üst düzey memur bürokrasisinin ise yoksullaştığı nicel olarak saptanmıştır. Çalışmada, memurların genel olarak üst düzeyde kalan kesimi hariç, orta sınıf olmaktan çıkıp, proleterleştiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Post-Fordizm, Bürokrasi, Maaş rejimi, Proleterleşme, Yoksulluk.

Thoughts on Civil Servants' Salaries in Turkey: From Middle Class to Proletarian

Abstract

The objective of this study is to examine the real state of civil servant salaries in Turkey within the framework of 17 salaries selected between 2003-2022. To this aim, a historical dataset was created and the arithmetic average of these 17 salaries was used to determine the representative civil servant salary. These data are based on the official salary data publicly shared by the Ministry of (Treasury and) Finance of Turkey. The study employed three ways to determine real salaries. Firstly, real salaries were measured within the framework of Turkish Statistical Institute (TÜİK) Consumer Price Index (TÜFE) data and then analyzed compared to the value of USD and 24-carat gold. Additionally, the study examined the distribution of civil servant salaries in the total share of the GDP per capita and minimum wage. Finally, the study compared the relative salaries of civil servants. Based on the results of the quantitative analysis, the findings indicate that civil servant salaries have experienced a real decrease over the last two decades, leading to a decrease in their share of economic growth and a significant change has been observed in the social status of civil servants. The lower and middle ranks of civil servants were proletarianized, whereas professional groups like lawyers and engineers were impoverished on the way to proletarianization. Overall, the study revealed that civil servants, except for the upper-level segment, are no longer middle-class but have become proletarian.

Keywords: Post-Fordism, Bureaucracy, Salary regime, Proletarianization, Impoverishment.

Giriş

Emek gücü ile geçinen kesimin özgül bir parçası ve kamu hizmetinin emek unsuru olarak memurların esas yaşam kaynağı maaştır. Devlet Memurları Kanunu, memurların emeklerini yalnızca kamu için sarf etmelerini ve bunun karşılığı memurların maaş almalarını karar altına almıştır. Memurun yaşam uğraşı memurluk, yaşam kaynağı ise maaştır (Aslan, 2019: 34).

Memur maaşları iktisadi ve siyasal alanın ortak kesişim kümesi içerisinde yer alır. Memurluk, siyasal alanda vücut bulan devletin yerine konulmaz niteliğinden temel alır. Memurluk, devlet ile memur arasında kurulan siyasal bir ilişkidir, aynı zamanda, devlet dediğimiz siyasal alandaki en büyük örgütlenmenin özünü içerir. Diğer yandan, yurttaşlara kamu hizmetleri memur aracılığı ile sunulur. Memurluk, istihdam ve harcama olarak iktisadi alan ile doğrudan ilişkilidir.

İktisadi alanda doğrudan el konulan artık değerın tersine, maaşların kaynağı toplanan vergilerden oluşan bütçedir. Bütçe içerisinde ikincil bölüşüm ilişkileri maaşın konumunu oluşturur. Maaşlara ilişkin bu iktisadi ve siyasal sarmalı daha da karmaşık hale dönüştüren bir değişken de memurların ve maaş ile geçimini sağlayan memur ailelerinin, aynı zamanda yurttaş olmasından kaynaklanan siyasal alanın öznesi olmaları olgusudur.

Memur maaşlarının dışsal konumunu ülkenin ekonomik durumu ve ikincil bölüşüm ilişkilerindeki dağıtım; içsel konumunu da ilgili unvanların kamu hizmetleri içerisindeki yeri oluşturur. Bu doğrultuda, maaşların özel sektör maaşları, Gayrisafi Yurt İçi Hasıla karşısındaki yeri dışsal etki dolayımında belirlenir. İkincil bölüşüm ilişkileri, bu noktada esastır. Diğer yandan, maaşların içsel dengesi ve unvanlara göre dağılımını ise devletin siyasal alanda ürettiği kamu hizmetlerinin durumu, ihtiyacı, kıtlığı ve önemi belirler. Bu belirleyicilikte, doğrudan siyasallığı barındıran önemli bir öğe de memurların aynı zamanda seçmen olması olgusudur. Belirli bir kamu hizmeti alanının o andaki toplum ve devlet için önemi, diğerlerine göre belirli unvanları öne çıkartabilir ya da geriye düşürebilir. Bu olguya tipik örnek, küresel salgın döneminde sağlık ve yardımcı sağlık hizmetleri alanındaki maaşların görel olarak diğer hizmet sınıflarına göre artmasını gösterebiliriz. Hangi unvanların öne çıkacağıın en önemli sabitesi ise ülkenin Wallersteinci anlamdaki dünya sistemi içerisindeki yeridir. Devletin bir güvenlik devletine dönüştüğü Post-Fordist dönemde, güvenlik personelinin maaşlarının görel olarak yukarıya gitmesi yine kaçınılmazdır.

Türkiye, 1980 sonrasında ekonomik bunalımlar eşliğinde, bağımlı Fordist birikim rejiminden, bağımlı Post-Fordist birikim rejimine geçiş sürecini yaşamaktadır. Türkiye aynı zamanda yarı-çevre ülke olma niteliğini korumuştur. 1980, 1994 ve 2001 ekonomik bunalımları, bir yandan bağımlı Fordist birikim rejimini tasfiye ederken, diğer yandan bağımlı Post-Fordist birikim rejiminin inşa sürecini içsel olarak içermiştir. 2001 bunalımı sonrasında bağımlı Post-Fordist rejim, iktisadi alanın yanında siyasal alana da başta devlet olmak üzere içselleşmiştir. 2001 sonrasında, 2003-2022 yılları arasında 2008 ve 2018 yılları yine ekonomik bunalımın açığa çıktığı yıllardır. 2018 yılındaki bunalım, bir döviz bunalımı ile başlayıp, günümüze kadar süren yapısal bir ekonomik-siyasal bunalımı içeren 'sürekli bunalım' durumuna evrilmiştir. Ancak, Bahçe ve Köse'nin "Türkiye kapitalizmi, yapılaşmış krizdir" (Bahçe ve Köse, 2019: 268) tespitine katılmakla birlikte; 2018 yılı sonrası ortaya çıkan, Tıpkı, 1980, 1994 ve 2000/2001 sonrası yaşanan bunalımlar gibi, iktisadi bunalımın toplumsal-siyasal yönlü yüzeye çıkma anıdır.

1980 sonrasında bütün kapitalist ülkeler ve Türkiye için maaş ve ücretlerin birikim rejimi içerisindeki konumunda temel bir değişiklik ortaya çıkmıştır. 1980 öncesi Fordist birikim rejimi içerisinde ücret ve maaşlar birer talep unsuru olarak konumlanmıştır. Bu doğrultuda, üretilen metalara olan talep geniş çalışan kitlelere ödenen ücret ve maaşlarla doğru orantılıdır. Fordist birikim rejiminin esaslı noktası, budur. 1980 sonrası Post-Fordist birikim rejimi ile ücret ve maaşlar birer maliyet unsuru biçimine dönüşmüştür. Özellikle Türkiye’de emek yoğun bir üretim düzeni, maliyet unsuru olarak ücretlerin baskılanması esasına göre konumlanmıştır. Düşük ücretler, yüksek rekabet unsuru olarak görülmüştür. Maaşlar ise 1989 sonrasında sıcak para hareketlerinin serbestleşmesi ile, bütçe içerisindeki faize ayrılan payın artırılması yönünde baskılanmıştır. Böylece yerli ve küresel rantiyeler, ikincil bölüşüm ilişkileri üzerinden memur maaşlarının baskılanması ile yüksek faiz elde edebilmiştir. Bu olgu, ekonomik krizlerde görünür hale gelmiş; konsolide Bütçe (sonradan Merkezi Yönetim Bütçesi) verilerine göre 1997, 2001 yıllarında en yüksek noktasını görmüştür (Aslan, 2011: 132). 2001 yılında bütçe içerisindeki maaş harcamaları bütçenin %19’una gerilemiştir (Aslan: 2011: 131-132) 2018 bunalımı sonrası aynı olgu yaşanmıştır. Bu olguya bütçe içerisinde 2002 sonrasında özellikle yükselen sosyal transferler de eklenmiştir. 2018 yılına kadar artan sosyal (transferler) yardımlar, maaşları baskılamanın bir diğer akış yönüdür.

Türkiye’de 2001 Bunalımı sonrasındaki dönemin iktisadi ve idari niteliklerini tespit etmeye çalışırsak, öncelikle kapitalizme yarı çevre koşullarda eklenmenin esas unsur olduğunu görmekteyiz. Bu doğrultuda, üretim ekonomisinin emek yoğun, düşük teknoloji, inşaat sektörü üzerine olduğunu görüyoruz (Boratav, 2019). Bu dönem, aynı zamanda, köylülüğün, esnaflığın ve küçük üreticiliğin tasfiyesi ve bu kesimlerin proleterleşmesi üzerine kuruludur. Sermaye genel olarak rantiyer tarzı hareket etmiştir. 2018 bunalımına kadar ucuz döviz, tüketim ekonomisinin ve aynı zamanda düşük teknoloji üretimin kaldırıcını oluşturmuştur. Devlet ise yönetim tarzı iktidarın ikametgahı olmuştur. Bürokrasinin nicel olarak bu dönem içerisinde büyüdüğünü görüyoruz. 2003 yılında Türkiye nüfusu 76.667.864 iken, 2.629.513 olan sivil kamu personeli sayısı, 2022 yıl sonu itibarıyla Türkiye nüfusu 85.279.553 iken sivil kamu personeli sayısı 5.010.904’e ulaşmıştır. Böylece 2003-2022 yılları arasında nüfus yaklaşık %10 artarken, sivil kamu personelinin yaklaşık %90 arttığını tespit edebiliyoruz. Bu dönemde ayrıca sermayenin rantiyer tarzı gelişimi gibi bürokrasiye de liyakatsizlik için olmuştur.

Bu araştırmada, Türkiye’de memur maaşları üç ana başlıkta ve 2003-2022 yılları arasındaki 20 yılda, 17 unvan bazlı olarak irdelenmiştir. Bu doğrultuda ilk

olarak, seçilmiş unvanlara ait maaşların nominal ve reel durumu ve alım gücü araştırılacaktır. Bu bağlamda maaşların enflasyon karşısındaki reel durumu, ABD Doları karşısındaki reel durumu ve 24 ayar altın karşısındaki durumunu irdelenecektir. İkinci olarak, maaşların toplumsal bölüşüm ve gelir dağılımı içerisindeki yerini incelemek amacı güdülmüştür. Bu doğrultuda, maaşların özel sektör gösterge ücreti olarak asgari ücret karşısındaki durumu, Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla karşısındaki durumu ve merkezi yönetim bütçesi içerisinde personel harcamaları irdelenecektir. Üçüncü olarak, maaşların unvan bazında birbirine oranları ve 20 yıllık değişimi incelenecektir. Bu doğrultuda maaş yelpazesindeki durum, bu alt bölümünün ana sorunsalını oluşturmuştur. Burada belirtmemiz gereken önemli bir nokta, ulaştığımız sonuç ve çalışmanın başlığındaki ifadedir. Memurların işçilerden temel farkı, toplumsal kuruluşun birincil bölüşüm ilişkisinde, artık değer dolayımında olmamasıdır. Dolayısıyla proleter kesimin içerisinde yer almaz. Ancak, başlıkta ve sonuç olarak memurların “proleterliğe” doğru gidiş eğilimi, toplumsal sınıf (katman) olarak değil *maddi koşullar* anlamında bir yakınsamadır.

Maaş Veri Seti ve Maaşlara İlişkin Yöntem

Türkiye, kamu personel rejiminin bütün alanlarına ilişkin verilerin—istatistiklerin dünyada en sınırlı olduğu ülkelerdendir. Türkiye’de kamu personel rejimine ilişkin açık veriler, çevre ülkelerden daha geridedir. Örnek olarak, bir çevre ülke olarak Afganistan’da bırakınız genel rakamları; her vilayette, ne kadar kamu görevlisi olduğu, cinsiyete göre dağılımı, memur derecelerine göre dağılımı, yaşa göre dağılımı, maaşlara ilişkin rakamları son 20 yıl içerisinde bütün ayrıntısı ile görebiliyoruz (Aslan ve İşçi Kuru, 2022). Türkiye’de ise kamu personel rejimine ilişkin zaman çizelgesi içinde tek açıklanan veri, Maliye Bakanlığı tarafından geliştirilen sistematik ile 2007 başlangıcı olan ve yılda dört devre halinde açıklanan kamu personeli istatistikleridir. Kapatılan Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü tarafından üretilen bu veriler, günümüzde Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından açıklanmaktadır. Bu istatistik ile sadece personelin statüsü ve merkez-yerel-KİT düzeyli genel istihdam sayıları tek tablo ile verilmektedir.

Kamu personel rejiminin maaş istatistiklerinde ise durum daha da vahimdir. Türkiye’de memur maaş rejimine ilişkin temel istatistiki veri iki boyuttadır. Birincisi, Maliye Bakanlığı’nın 2018 yılında kapatılan Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü’nün, 2019 yılında yeniden açılarak Kamu Mali Yönetim ve Dönüşüm Genel Müdürlüğü adını alan birimin, Mart 1970 yılında 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun maaşa ilişkin hükümlerinin ve bütününün yürürlüğe girdiği tarihten günümüze değin hesapladığı “ortalama memur

maaşı”dır. Ortalama memur maaşı, belirtilen yıl içerisinde seçili ve temsili memur maaşlarının ortalamasını yansıtan nominal bir rakamdır. Bu rakam, maaş rejimine ilişkin tarihsel ve en önemli gösterge niteliğinde temsili bir rakamdır. İlgili rakam, 2008 yılına kadar kamuoyu ile paylaşılmış, bu yıldan itibaren müsteşar ve bakan sözlü talimatı ile “gizli” kategorisine alınmıştır (Aslan, 2011). Ortalama memur maaşının yanında, memur maaş rejimine ilişkin ikinci önemli veri seti, unvanlara göre nominal maaşlardır. Burada ise yine gizlilik hakimdir. Hangi unvanın ne kadar maaş aldığına ilişkin genel ve resmi bir veri tabanı ve istatistiki veri bulunmamaktadır. Ancak memurlar.net adlı sitenin tarihsel olmayan anlık memur maaş hesaplama robotu bulunmaktadır. Fakat buradaki veriler geçmişe doğru gidememektedir. Unvanlara ilişkin elimizdeki tek resmi veri, (Hazine ve) Maliye Bakanlığı’nın her maaş artış döneminde Anadolu Ajansı’na resmî açıklama olarak gönderdiği seçilmiş unvanlara ilişkin verilerdir.

Bu çalışmada, (Hazine ve) Maliye Bakanlığı’nın Anadolu Ajansı’na açıkladığı yegâne resmi veriler kullanılmıştır. Ancak bu tarihsel veri setine ulaşmak, her yıla ilişkin uzunca bir tarama sürecini gerektirmiştir. Diğer yandan, 2000’li yılların başında, 20 unvanı içeren veri seti, zaman zaman derece ve kademe değişikliklerine uğramıştır. Bu çerçevede, ilgili İdare tarafından en başta kaymakam 7/1 maaşı açıklanırken, 2018 yılından itibaren kaymakam 1/4 maaşı açıklanmaya başlanmıştır. 2018-2022 yıllarına ilişkin kaymakam (7/1) maaşı kişisel çabalarla¹ elde edilmiştir. Diğer yandan, 2018 yılından itibaren memur (13/3) ve doktor (7/1) maaşları açıklanmamaya başlanmıştır. Ayrıca yine kaldırılan unvan olan müsteşar (1/4) maaşı 2020 yılından itibaren açıklanmamaya başlamıştır. Müsteşar maaşı, 2020 yılında itibaren veri setimizden ve aritmetik ortalama maaş hesabından çıkarılmıştır. 2007 yılından itibaren avukat (1/4) maaşı, vekalet ücreti ilave edilerek açıklanmaya başlanmıştır. Bu olgu, maaş kavramını esastan bozmaktadır. Veri tabanında avukat (1/4) maaşı, kişisel hesaplama ile vekalet ücreti olmadan hesaplamaya dahil edilmiştir. Bu zorlu süreç sonucunda, 17 unvana ilişkin, (Hazine ve) Maliye Bakanlığı’nın açıklamaları ve bizim düzeltmelerimizle 20 yıllık olabildiğince sağlıklı, seçilmiş maaşlara ilişkin tarihsel veri seti elde edilmiş ve oluşturulmuştur. Veri setindeki maaşlar, belirtilen yılın Ocak ayı itibarıyla açıklanan net ele geçen nominal maaşlardır. Diğer yandan, kullanılan net nominal maaşa aile yardımı dahildir.

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’na göre, memurlar 12 hizmet sınıfına ayrılmışlardır. Çalışmamızda yer alan seçilmiş unvanlar, bu hizmet sınıflarındaki en tipik unvanları oluşturmaktadır. Buna göre Tablo 1’de görüleceği üzere, veri seti içerisinde 12 hizmet sınıfından üç hizmet sınıfı hariç olmak üzere 9 hizmet sınıfına ilişkin temsili unvan yer almaktadır. Üç hizmet sınıfına ilişkin maaş, veri

setinde yer almamıştır. Bu üç hizmet sınıfı güvenlik hizmetlerini yerine getiren memurlara aittir. Bu 9 hizmet sınıfı yanında, “diğer kamu görevlileri” içerisinde yer alan öğretim elemanları içerisindeki üç hizmet sınıfını temsil eden iki hizmet sınıfı ve unvana ilişkin veriler yer almaktadır. Buna göre, veri setinde, öğretim üyeleri hizmet sınıfı içerisindeki en yüksek unvan olarak profesör ve araştırma görevlileri hizmet sınıfı içerisinde araştırma görevlisi unvanına ilişkin maaş yer almaktadır. Veri setinin memur hizmet sınıflarını büyük ölçüde temsil ettiğini söyleyebiliriz.

Tablo 1. Araştırma Veri Setinde Yer Alan Unvanlar ve Hizmet Sınıfları

Memur Hizmet Sınıfı	Maaş Veri Setindeki Unvan
Genel İdare Hizmetleri	Müsteşar, Genel Müdür, Şube Müdürü, Memur
Teknik Hizmetler Sınıfı	Mühendis, Teknisyen
Sağlık Hizmetleri ve Yardımcı Sağlık Hizmetleri Sınıfı	Uzman Doktor, Hemşire
Eğitim ve Öğretim Hizmetleri Sınıfı	Öğretmen
Avukatlık Hizmetleri Sınıfı	Avukat
Din Hizmetleri Sınıfı	Vaiz
Emniyet Hizmetleri Sınıfı	Başkomiser, Polis Memuru
Jandarma Hizmetleri Sınıfı	-
Sahil Güvenlik Hizmetleri Sınıfı	-
Yardımcı Hizmetler Sınıfı	Hizmetli
Mülki İdare Amirliği Hizmetleri Sınıfı	Kaymakam
Milli İstihbarat Hizmetleri Sınıfı	-
2547 ve 2914 sayılı Yasalar Çerçevesinde Öğretim Elemanları (Öğretim Üyeleri Hizmet Sınıfı ve Araştırma Görevlileri Hizmet Sınıfı)	Profesör, Araştırma Görevlisi

Çalışmada, seçilmiş 17 unvanın nominal maaşları, 2003 bazlı TÜİK TÜFE'ye göre, reel olarak ifade edilmiştir. Diğer yandan, yine TÜİK'in hesapladığı Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla verileri ile maaş arasındaki ilişki irdelenmiştir. Araştırmada, TÜİK TÜFE verilerinin sağlığı ve dolayısıyla geçerliliği bilim insanları ve kamuoyu tarafından tartışılması çerçevesinde,² maaşların gerçek alım gücü karşılığını ifade etmek için, maaşların ABD Doları ve 24 ayar gram altın karşılığı da verilmiş ve analiz edilmiştir. Yine TÜİK TÜFE verilerine alternatif olarak ve karşılaştırmak için nominal aritmetik ortalama memur maaşı, İstanbul Ticaret Odası'nın 1995 Ücretliler Geçinme Endeksi verileri kullanılarak reel olarak ifade edilmiştir. Devamla, aritmetik ortalama memur maaşının TÜİK TÜFE ve İTO Ücretliler Geçinme Endeksi karşısındaki reel durumu irdelenmiş ve her iki endeksin verileri karşılaştırılmıştır. Ancak burada altını çizmemiz gereken konu, İTO verilerinin İstanbul iline ilişkin olduğudur. İktisadi açıdan gözden kaçan bu konudaki önemli bir veri, Türkiye'deki kamu görevlilerinin yaklaşık %10'nunun İstanbul'da yaşadığıdır. İstanbul'un nüfusunun Türkiye nüfusuna oranı ile İstanbul'daki kamu görevlilerinin Türkiye'deki kamu görevlileri nüfusuna oranı birbirine koşut değildir. Dolayısıyla İTO verilerinin kamu yönetimi anlamında yerelliğinin de gözden kaçmaması gerekir.

Yazıda, seçilmiş memur maaşlarının yasal asgari ücret karşısındaki durumu karşılaştırılmıştır. Yasal asgari ücret, ilgili yıl başında belirlenen miktar olarak esas alınmıştır. Diğer yandan, maaşların iç dengesi de önemli bir alt çalışma konusu olmuştur. Bu doğrultuda, memur maaşlarının unvanlar bakımından iç dengesi, ilgili unvanlar çerçevesinde irdelenmiştir.

Çalışmada, 17 unvana ilişkin maaşların, 20 yıllık zaman aralığı içerisindeki durumunu irdelemek için, 17 maaşın aritmetik ortalaması alınmıştır. Böylece, temsili bir ortalama maaş bulunmuştur. Bu ortalama maaş, reel olarak ifade edilmiş, aynı zamanda, ABD Doları ve 24 ayar gram altın karşısındaki durumu da tespit edilmiştir. Diğer yandan ortalama maaşın Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla karşısındaki durumu tespit edilmiştir.

Seçilmiş Unvanlarda ve Aritmetik Ortalama Maaşta Nominal ve Reel Durum: 20 Yıl Önceye Dönüş

Seçilmiş 17 unvana ait net ele geçen ve belirtilen yıla ait Ocak ayı itibarıyla nominal maaşlar Tablo 2'de yer almaktadır. 2020 yılından itibaren müsteşar maaşı açıklanmamakla birlikte, önemli bir gösterge maaş olarak veri setinde yer almaktadır. 2003-2022 yılları arasındaki nominal maaşları TÜİK'in 2003 bazlı TÜFE endeksini kullanarak reel olarak ifade ettiğimizde, 20 yıllık dönemde unvanlar arasındaki farklılıkları tespit edebiliyoruz. Seçilmiş 17 unvanın 20 yıllık

dönemde reel durumu Tablo 3’de yer almaktadır.

Müsteşar, 657 sayılı Kanuna tabi memurlar içerisinde 2018 yılına kadar en yüksek ikinci devlet memuru unvanıdır. Bu unvanın bir üstünde, 2018 yılına kadar en yüksek devlet memuru unvanına sahip olan Başbakanlık Müsteşarı yer alır. 2018 yılından sonra her iki unvan da kaldırılmıştır. 2018 yılından sonra en yüksek devlet memuru unvanına Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanı sahiptir. Müsteşarın maaşını reel olarak incelediğimizde, 2003 yılında 100 olan maaşı, 2009 yılına kadar negatif bir seyir izlemiş, reel olarak en düşük 2008 yılında 94,4 olmuştur. 2009 yılından sonra reel olarak mutedil bir artış göstermiş, 2009-2019 yılları arasında reel olarak ortalama 125 bandında kalmıştır. Genel müdürün reel maaşı, 2003 yılı 100 olmak üzere, 2009 yılına kadar dalgalı-negatif seyirli olmuş, en düşük 2008 yılında 94,6 rakamını görmüştür. Genel müdür reel maaşı, 2009 yılından itibaren mutedil pozitif görünüm elde etmiş, en yüksek 2013 yılında 126,6 rakamını görmüş ve 2022 yılında 103,4 rakamına düşmüştür. Genel müdür reel maaşı, 2022’de 2003’e kıyasla seçilmiş maaşlar arasında neredeyse reel olarak hiç artmamış iki maaştan bir tanesidir ve 20 yılda en düşük reel artışa uğramış maaştır. Şube müdürlüğü, 2018 yılında mülga olan ve adı değişen, 1984 tarihli 3046 sayılı Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları ile ilgili Kanuna göre devlet teşkilatında temel hizmet birimidir. Şube müdürlüğünün başında, şube müdürü bulunur. Şube müdürünün reel maaş endeksi, 2009 yılına kadar mutedil artarken, 2009 yılından sonra yüksek bir artış görmüş, 2022 yılında 152,8 rakamını görmüştür. Memur (9/1) unvanı, 2003 yılında 100 olan reel maaşı, 2009 yılında itibaren en yüksek reel artış gören unvanıdır. Memur (9/1) 2016 yılında 185, 2020 yılında 185,5 rakamını görmüştür. Memur (9/1) maaşı, 2022 yılında ise 164,5 rakamına düşmüştür.

Hizmetli (13/3) en düşük devlet memuru maaşına sahiptir. Hizmetli (13/3) reel maaşı 2003 yılında 100 birim iken, sürekli pozitif artışla, 2016 yılında 182,8 zirve rakamına ulaşmıştır. Bu tarihten sonra her yıl reel düşüşle, 2022 yılında 161,9 rakamına inmiştir.

Veri setimizdeki öğretmen maaşı 1. Derece 4. Kademe maaşındır. Öğretmen maaşının, 2003 yılında 100 endeks rakamı, 2009 yılında yüksek reel artış görmüş ve 138,7 rakamına ulaşmış; ancak bu tarihten sonra dalgalı bir seyir izlemiştir. Öğretmen maaş endeksi, 2022 yılında 135,3 rakamına düşmüştür.

Veri setimizdeki kaymakam maaşı 7. Derece 1 kademe maaşındır. Kaymakam maaşı endeksi 2003 yılında 100 iken, 2007’de diğer unvanlardan farklı olarak 165,6 rakamına ulaşmış, bu endeks rakamı 2022’ye kadar neredeyse sabit kalmış; 2022’de 148,5’e gerilemiştir.

Tablo 2. Seçilmiş Unvanların Nominal Maaşları (2003-2022)

YIL	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
UNVAN																				
Müsteşar (1/4)	2557	2878	2998	3202	3646	3726	4347	4667	5144	6669	7410	7838	8094	9066	9787	11064	13270	-	-	-
Genel Müdür (1/4)	2310	2518	2716	2901	3305	3378	3971	4264	4708	5822	6489	6877	7104	7957	8589	9709	11650	13136	14917	21330
Şube Müdürü (1/4)	766	882	949	1062	1264	1317	1769	2159	2436	2978	3318	3590	3708	4170	4509	5098	6125	6904	7862	11188
Memur (9/1)	438	534	528	613	755	798	1200	1291	1501	1755	1967	2183	2260	2564	2773	3136	3760	4264	4866	6854
Hizmetli (13/3)	422	517	520	665	734	776	1163	1254	1460	1680	1835	2045	2118	2406	2601	2893	3468	3605	4500	6429
Öğretmen (1/4)	702	813	836	941	1127	1177	1608	1731	1974	2135	2378	2684	2853	3211	3473	3927	4701	5328	6074	8688
Kaymakam (1/4)	918	1043	1089	1210	2153	2203	2583	2776	3021	3252	3481	3762	3886	4386	4743	5362	6464	7259	8266	11658
Başkomiser (3/1)	917	1042	1070	1191	1524	1582	2093	2251	2535	2734	3046	3306	3416	4167	4506	5095	6110	6899	7858	11162
Polis Memuru (8/1)	740	854	882	991	1297	1350	1846	1988	2253	2434	2682	2929	3028	3645	3942	4457	5340	6041	6883	9706
Uzman Doktor (1/4)	969	1096	1148	1273	1503	1561	2115	2275	2561	3493	3892	4187	4324	4859	5255	6064	7275	8203	9337	13312
Hemşire (9/1)	514	615	617	709	863	908	1351	1457	1679	1933	2151	2375	2458	2786	3373	3814	4580	5168	5893	8351
Mühendis (1/4)	833	952	989	1104	1494	1551	2073	2266	2508	3043	3390	3665	3786	4257	4603	5204	6240	7047	8025	11440
Teknisyen (11/1)	473	571	568	657	818	862	1355	1458	1680	1840	2054	2274	2353	2670	2887	3265	3915	4437	5063	7132
Profesör (1/4)	1914	2127	2285	2442	2786	2849	3407	3660	4056	4360	4857	5194	6109	6858	7417	8384	10070	11208	12881	18369
Araştırma Görevlisi (7/1)	667	776	795	898	1078	1127	1618	1739	1985	2147	2393	2627	3577	4040	4369	4939	5925	6246	7621	10809
Vali (1/4)	618	725	776	878	1273	1402	1661	1831	2124	2296	2557	2796	2891	3338	3610	4082	4890	5536	6311	9003
Avukat (1/4)	822	941	977	1092	1273	1492	1669	1808	2026	2720	2979	3234	3386	3818	4131	4577	5520	6184	7044	9899

Tablo 3. Seçilmiş Unvanlara İlişkin TÜFE'ye Göre 2003=100 Olmak Üzere Reel Maaşlar (2003-2022)

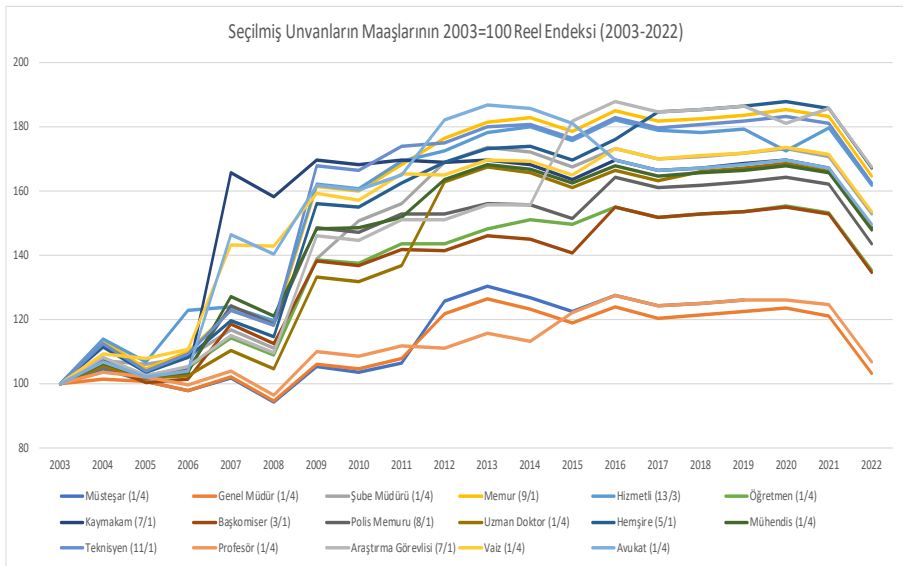
YIL	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
UNVAN																				
Müsteşar (1/4)	100	104,8	100,7	97,9	101,9	94,4	105,3	103,7	106,5	125,9	130,5	127,0	122,5	127,6	124,2	125,0	126,1	-	-	-
Genel Müdür (1/4)	100	101,5	100,8	98,0	102,1	94,6	106,3	104,7	107,7	121,9	126,6	123,2	118,8	123,9	120,5	121,3	122,4	123,6	121,0	103,4
Şube Müdürü (1/4)	100	107,3	106,2	108,1	116,9	111,1	138,8	150,6	155,9	168,4	173,4	172,1	167,6	173,2	169,9	170,8	172,0	173,2	170,8	152,8
Memur (9/1)	100	113,6	104,5	110,2	122,8	118,4	161,3	159,9	169,4	176,3	181,6	182,8	178,6	185,0	181,8	182,6	189,6	186,5	183,3	164,5
Hizmetli (13/3)	100	114,1	106,7	123,1	123,9	119,6	162,0	160,8	169,4	172,6	178,2	179,9	175,7	182,3	179,0	178,2	179,2	172,5	179,6	161,9
Öğretmen (1/4)	100	107,9	102,5	104,9	114,4	108,9	138,7	137,4	143,8	143,6	148,2	151,1	149,5	155,1	151,9	152,7	153,6	155,3	153,1	135,3
Kaymakam (7/1)	100	105,8	101,9	103,0	105,6	158,2	169,6	168,1	169,7	169,1	169,6	168,1	163,7	169,6	166,4	167,2	168,7	169,5	167,2	148,5
Başkomiser (8/1)	100	105,9	100,3	101,6	118,6	112,5	138,2	136,8	141,9	141,5	146,1	145,0	140,6	155,1	151,9	152,7	153,7	155,1	152,8	134,6
Polis Memuru (8/1)	100	107,5	102,5	104,8	124,4	118,5	148,5	147,2	152,9	153,7	156,2	155,8	151,4	164,3	161,1	162,0	162,9	164,4	162,2	143,4
Uzman Doktor (1/4)	100	105,4	101,7	102,7	110,5	104,5	133,3	131,8	136,9	162,8	167,5	165,6	161,1	166,5	163,3	166,2	167,3	168,5	166,1	148,3
Hemşire (6/1)	100	111,5	103,8	108,3	119,6	114,8	156,1	155,0	162,5	168,8	173,3	174,0	169,8	176,1	184,5	185,3	186,4	187,8	185,6	167,2
Mühendis (1/4)	100	106,5	102,0	103,6	127,3	121,2	148,2	148,4	151,7	163,7	168,3	166,9	162,5	168,0	164,8	165,6	166,6	168,0	165,6	147,8
Teknisyen (11/1)	100	112,5	104,0	109,3	123,0	118,4	167,7	166,4	173,9	175,0	179,8	180,8	176,5	183,0	179,8	180,6	181,6	183,4	181,2	162,4
Profesör (1/4)	100	103,5	102,3	99,6	103,9	96,4	110,0	108,5	111,9	111,2	115,8	113,3	122,1	127,4	124,2	125,0	126,2	126,1	124,7	106,9
Araştırma Görevlisi (7/1)	100	108,4	102,6	105,4	115,1	109,7	146,1	144,7	151,2	151,1	155,7	155,8	181,8	187,7	184,5	185,3	186,4	181,0	185,7	167,4
Varz (1/4)	100	109,3	107,7	110,7	143,2	142,9	159,4	157,0	165,3	165,1	169,6	169,4	165,0	173,3	170,1	171,0	171,9	175,5	171,3	153,5
Avukat (1/4)	100	106,6	102,2	103,9	146,6	140,3	161,8	160,3	165,1	182,2	186,8	185,7	180,9	169,6	166,4	167,2	168,3	169,6	167,3	149,5

Başkomiser maaş endeksi, 2003 yılında 100 iken, 2009 yılında 138,2'ye yükselmiş; 2016 yılından itibaren yükseliş göstermiş en yüksek noktasını 155,1 ile 2016 ve 2020 yıllarında bulmuş ve 2022 yılında 134,6 ile yükseliş bandının başladığı 2009 yılı düzeyinin altına gerilemiştir. Polis memuru (8/1) maaş endeksi yine 2009 yılında 148,5 rakamını görmüş, yükselişle 2020 yılında 164,4 rakamına ulaşmıştır. Polis memuru maaş endeksi, 143,4 ile 2022 yılında ise 2009 yılının gerisine düşmüştür.

Uzman doktor maaş endeksi, 2009 yılına kadar neredeyse sabit iken, 2009 yılında 133,3 rakamına ulaşmış; yükselen ancak dalgalı bir seyir ile 2020 yılında 168,5 ile en yüksek noktasını görmüştür. Uzman doktor maaş endeksi, 2022 yılında sert bir düşüş ile 148,3 rakamına düşmüştür. Hemşire (5/1) maaş endeksi, 2009 yılından itibaren (156,1) yükselmiş, 2015 yılı hariç her yıl yükseliş devam ederek, 2021 yılında 185,6 rakamına ulaşmıştır. Hemşire (5/1) maaş endeksi, yükselen ancak dalgalı bir seyir izlemiş, 2022 yılında 167,2 rakamına düşmüştür.

Mühendis maaş endeksi, 2007 yılında 25 puan artmış, dalgalı bir seyirle 2021 yılına kadar devam etmiş, 2022 yılında 147,8 rakamına gerilemiştir. Teknisyen (11/1) maaş endeksi, 2007 yılı yükselişi sonrasında artan biçimde 2020 yılında 183,4 rakamına ulaşmıştır. Teknisyen (11/1) maaş endeksi, 2022 yılında 162,4 rakamına gerilemiştir.

Grafik 1. Seçilmiş Unvanların Maaşlarının TÜFE'ye Göre 2003=100 Reel Endeksi (2003-2022)

Profesör maaş endeksi, en büyük kayıp yaşayan, artışı en sınırlı maaş olmuştur ve 2006 ile 2008 yıllarında 2003 yılının gerisine düşmüştür. Profesör maaş endeksi, 2021’de 124,7 iken 2022 yılında 106,9 rakamına düşmüştür. Araştırma görevlisi maaş endeksi, 2009 yılında 146,1 rakamına ulaşmış ve 2016 yılında endeks 187,7 rakamını görmüştür. Araştırma görevlisi maaş endeksi, 2022 yılında 167,4 rakamına gerilemiştir. Öğretim üyelerinin diğer iki unvanı olan doçent ve doktor öğretim üyesi (yardımcı doçent) maaşlarında da profesör maaşındaki gibi benzer düşüş gözlenmektedir. Araştırma görevlileri maaşı ise nispeten bu sürecin dışındadır. Öğretim üyelerinin maaşındaki düşüş kamu yönetimi içerisinde yükseköğretimin öncelikli olmaması ile açıklanamaz, bu olgu esas olarak yükseköğretim içerisinde öğretim üyelerini piyasa ile eklemek politikasının bir sonucudur. Buna göre, öğretim üyelerine ancak geçinecek kadar maaş vermek ve geri kalanını ürettiği bilimi piyasada satarak elde etmesini sağlamak bu politikanın hedefidir. Bu olgu Post-Fordist politikaların, maaş düzenindeki yansımalarıdır. Ürettiği bilgi piyasada karşılık bulan öğretim üyesi, maaşının yanında emeğini piyasada satarak ancak gelirini arttırabilecektir. “Memurluk rejiminin kamusalılık yerine piyasacılık üzerine kurulmasının kilidi her memurun piyasada talep gören niteliğini ‘satışa çıkarması’ ile ortaya çıkmıştır” (Aslan, 2011: 123). Bu süreçte, üniversitelerin teknokentleri öğretim üyelerinin piyasada satışa çıkan emeklerinin ikametgâhıdır. Öğretim üyelerinin yükselme kriterlerinde projelerin puanlanması da dışarıda satışa çıkan emeklerinin unvan almaya yansımalarıdır.

Bu olguyu Karahanoğulları ve Zengin doğru biçimde tespit etmiştir; “[a] kademik personelin maaşlar bakımından geri kalması devletin, yükseköğretimi öncelikli bir iş ve hizmet alanı görmediği şeklinde yorumlanabileceği gibi aksine öncelikli bir alan görmekle beraber bu alanı piyasa ilişkileri bütününde ve onun organik bir parçası olarak düşünüp hem kurumsal hem de bireysel bazda gelirinin önemli bir kısmını piyasadaki edinmesi gereken bir alan biçiminde değerlendirdiği şeklinde de yorumlanabilir. Günümüzde baskın olan bakış açısı bu ikincisi olsa gerektir ve kendisini üniversitelerin yönetiminde ve personeli çalışma biçiminde de göstermektedir. Üniversitede hizmet üretimi piyasa koşullarına yakınlaştırılmak istenmektedir” (Karahanoğulları ve Zengin, 2013: 173).

Vaiz (1/4), 2007 yılında en yüksek artışı görerek 143,2 rakamına ulaşmış, sürekli artış eğilimi ile 2020 yılında en yüksek rakamı olan 173,5 rakamını görmüş ve 2022 yılında 153,5’e gerilemiştir.

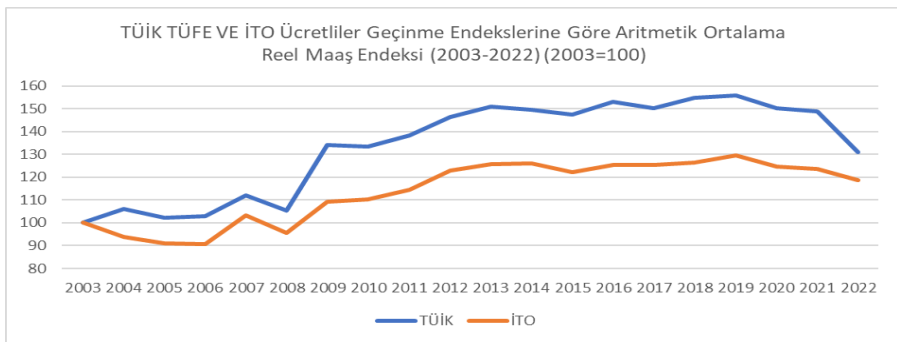
Avukat (1/4) maaş endeksi, 2007 yılına kadar neredeyse hiç artış göstermemiş,

ancak 2007 yılında 146,6 rakamına ulaşmış; 2013 yılında 186,8 ile en yüksek noktasına ulaşmıştır. Bu tarihten sonra düzenli bir düşüş eğilimi ile 2022 yılında 149,5 rakamına gerilemiştir.

Seçilmiş maaşların aritmetik ortalamasının reel endeksinin 2003-2022 yılları arasındaki görünümü Türkiye'nin ekonomik ve siyasal yaşamı ile doğrudan ilişkilidir. Buna göre, 2003-2009 yılları arasında endeks, %5'lik hafif yükseliş göstermiştir. 2009 yılında ise, %30 reel artış olmuştur. Bu artış sonrasında 2018 yılına kadar üç zirve görmüştür. 2012 yılından 2019 yılına kadar bir artış platosu görülmüş ve 2019 yılında 156 rakamı ile en yüksek noktasına ulaşmış, 2022 yılında ise sert bir düşüşle 2009 öncesine, yani 130,8'e dönmüştür. Maaş endeksindeki artışların kökenine baktığımızda, Cumhurbaşkanlığı (2014, 2018), genel seçimler (2011, 2015, 2016) ve yerel seçimleri (2009, 2014, 2019) tespit edebiliyoruz. 2009 yılı sonrasında 2019'a kadar neredeyse her yıl yapılan Cumhurbaşkanlığı, genel ve yerel seçimler memur maaşlarındaki reel artışın nedenini oluşturmuştur. 2021 ve 2022 yıllarındaki keskin düşüş ise, 2009-2019 yükselişinin sonunu getirmiş ve bütün reel artışları tersine çevirmiştir. Bu olgunun en büyük nedeni yükselen ekonomik bunalımdır. Bu olgu, memur maaşlarının seçim yıllarında arttığı ve ekonomik bunalım dönemlerinde ise düştüğü tezini (Aslan, 2011) doğrular niteliktedir.

2008 yılı öncesi için Aslan (2011)'de yer alan veri setini, 2008 sonrası için ise bir kamu görevlileri Konfederasyonunun genel ortalama memur maaş verilerini kullanan Yılmaz ve Karataş, 2003 yılı sonrasında, 2016 yılına kadar görece yükseliş ve 2016 sonrasında ise düşüş eğilimini teyit etmektedir (Yılmaz ve Karataş, 2023: 171).

Grafik 2. TÜİK TÜFE VE İTO Ücretliler Geçinme Endekslerine Göre Aritmetik Ortalama Reel Maaş Endeksi (2003-2022) (2003=100)

Tablo 4. Aritmetik Ortalama Maaşın Nominal, Reel Maaş ve TÜFE ve İTO'ya Göre 2003=100 Olmak Üzere Reel Maaş Endeksi (2003-2022)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Aritmetik ortalama nominal maaş (TL)	975	1111	1161	1284	1582	1651	2108	2287	2568	3013	3346	3622	3844	4365	4739	5357	6430	6735	7713	10957
Aritmetik ortalama reel maaş (TÜFE)	975	1035	995	1002	1092	1022	1315	1305	1367	1479	1544	1524	1494	1575	1531	1604	1621	1530	1506	1236
Aritmetik ortalama reel maaş (İTO)	975	916	888	886	999	921	1048	1056	1103	1194	1228	1235	1183	1223	1222	1235	1274	1212	1200	1141
Aritmetik ortalama reel maaş endeksi (TÜFE)	100	106,1	102,3	102,9	112,0	105,5	134,2	133,4	138,2	146,4	150,8	149,5	147,6	153,0	150,1	154,9	156,0	150,4	148,8	130,8
Aritmetik ortalama reel maaş endeksi (İTO)	100	93,9	90,9	90,7	103,4	95,6	109,4	110,2	114,6	122,8	125,7	126,2	122,1	125,4	125,4	126,4	129,6	124,7	123,7	118,8
Aritmetik ortalama reel maaş endeksi (TÜFE ve İTO Farkı)	0,0	12,2	11,4	12,2	8,6	10,0	24,8	23,3	23,6	23,6	25,0	23,3	25,5	27,5	24,8	28,5	26,4	25,7	25,1	12,0

Aritmetik ortalama maaşı, 2003-2022 yılları için TÜİK TÜFE endeksini, İstanbul bazlı İstanbul Ticaret Odası (İTO) 1995 Ücretliler Geçinme Endeksi ile karşılaştırdığımızda iki endeks arasında açık olarak farklılık görülmektedir (bkz: Tablo 4. ve Grafik 2.). 2003-2008 yılları arasında iki endeks verileri arasında 10 puan ortalama fark olurken, 2009-2021 yılları arasında fark ortalama 25 puandır. 2018 yılında aradaki fark 29 puana ulaşmıştır. 2022 yılında fark 12 puana düşmüştür. 20 yılda yıllık ortalama 21 puan, kümülatif olarak 393,4 puan fark görülmektedir. Buna göre, 2003=100 olmak üzere, aritmetik ortama memur maaş endeksi 2022’de 148,8 olurken, yine aynı dönem için İTO ücretliler geçinme endeksine göre 123,7 olmuş; TÜİK endeksi, İTO endeksine göre 25 puan yukarıdadır.

Maaşların ABD Doları ve Altın Karşısındaki Durumu: Büyük Kayıp Dönemi

2003-2022 yılları arasında, maaşlar ABD Doları cinsinden nominal olarak yükselmiş olmakla birlikte, reel olarak düşmüştür. Genellikle maaşların ABD Doları karşılığının hesabında nominal miktar verilmektedir. Ancak ABD Dolarının da bir para birimi olduğu ve ABD’de de enflasyon olduğu dikkate alındığında, belirli bir tarihe ait karşılaştırmada nominal olanın bir anlamı bulunmamakta, esas olarak reel olan göz önüne alınmaktadır.

Maaşların ABD Doları karşısındaki durumuna baktığımızda, 2015 yılına kadar maaşların ABD Doları nominal karşılığı artmıştır. 2015 yılında maaşların ABD Doları nominal karşılığı en yüksek noktasına ulaşmıştır. 2015 yılında genel müdür maaşının nominal karşılığı 5301, hizmetli maaşının karşılığı ise 1581 ABD Dolarıdır. Bu yıldan sonra hızla düşüş gösteren maaşların ABD Doları nominal karşılığı, 2022 keskin bir düşüş göstermiştir. Buna göre, 2022 yılında genel müdürün maaşının ABD Doları nominal karşılığı 1580’e, hizmetlinin ise 476’ya düşmüştür. Genel müdürün 2003 yılı maaşının ABD Doları nominal karşılığı 1392 idi. Dolayısıyla 2022 yılında, genel müdürün maaşının ABD Doları karşılığı neredeyse 2003 düzeyine gerilemiştir.

Tablo 5. Seçilmiş Maaşların ABD Doları Karşılığı (2003-2022) (ABD Doları) (Nominal)

YIL	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
UNVAN																				
Müsteşar (1/4)	1540	2148	2221	2408	2550	3240	2734	3219	3319	3594	4186	3438	6040	3022	2596	2935	2435	-	-	-
Genel Müdür (1/4)	1392	1879	2012	2181	2311	2937	2497	2941	3037	3147	3666	3016	5301	2652	2278	2575	2138	2226	2016	1580
Şube Müdürü (1/4)	461	658	703	798	884	1145	1113	1489	1572	1610	1875	1575	2767	1390	1196	1352	1124	1170	1062	829
Memur (9/1)	264	399	391	461	528	694	755	890	968	949	1111	957	1687	855	736	832	690	723	658	508
Hizmetli (13/3)	254	386	385	500	513	675	731	865	942	881	1037	897	1581	802	690	767	636	611	608	476
Öğretmen (1/4)	423	607	619	708	788	1023	1011	1194	1274	1154	1344	1177	2129	1070	921	1042	863	903	821	642
Kaymakam (7/1)	553	778	807	910	1506	1916	1625	1914	1949	1758	1967	1650	2900	1462	1258	1422	1186	1230	1117	864
Başkomiser (9/1)	552	778	793	895	1066	1376	1316	1552	1635	1478	1721	1450	2549	1389	1195	1351	1121	1169	1062	827
Polis Memuru (8/1)	446	637	653	745	907	1174	1161	1371	1454	1316	1515	1285	2260	1215	1046	1182	980	1024	930	719
Uzman Doktor (1/4)	584	818	850	957	1051	1357	1330	1569	1652	1888	2199	1836	3227	1620	1394	1608	1335	1390	1262	986
Hemşire (5/1)	310	459	457	533	603	790	850	1005	1083	1045	1215	1042	1834	929	895	1012	840	876	796	619
Mühendis (1/4)	502	710	733	830	1045	1349	1304	1563	1618	1645	1915	1607	2825	1419	1221	1380	1145	1194	1084	847
Teknisyen (11/1)	285	426	421	494	572	750	852	1006	1084	995	1160	997	1756	890	766	866	718	752	684	528
Profesör (1/4)	1153	1587	1693	1836	1948	2477	2143	2524	2617	2357	2744	2278	4559	2286	1967	2224	1848	1900	1741	1361
Araştırma Görevlisi (7/1)	402	579	589	675	754	980	1018	1199	1281	1161	1352	1152	2669	1347	1159	1310	1087	1059	1030	801
Vaiz (1/4)	372	541	575	660	890	1219	1045	1263	1370	1241	1445	1226	2157	1113	958	1083	897	938	853	667
Avukat (1/4)	495	702	724	821	890	1297	1050	1247	1307	1470	1683	1418	2527	1273	1096	1214	1013	1048	952	733
Arifmetik Ortalama Maaş	588	829	860	965	1106	1435	1326	1577	1657	1629	1890	1588	2869	1455	1257	1421	1180	1142	1042	812

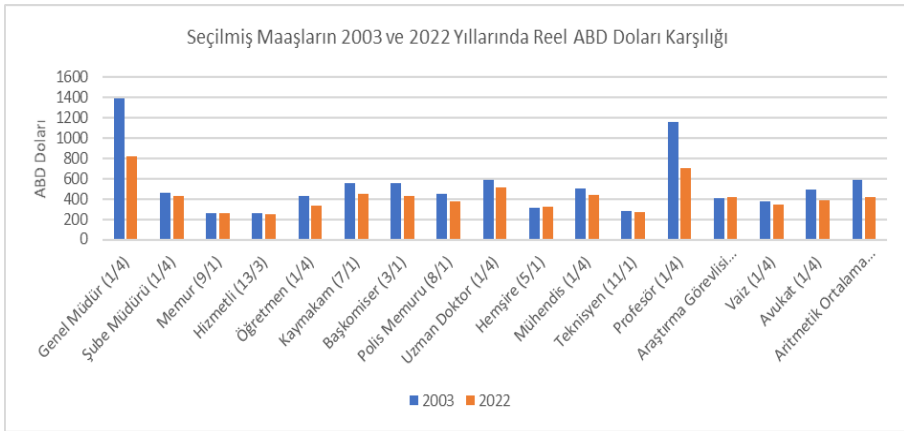
Bu analizde unutulmaması gereken bir nokta ise, yukarıda belirttiğimiz gibi, ABD doları satın alma gücünün sabit olarak algılanmaması gerekliliğidir. Buna göre, 20 yılda ABD Dolarının alım gücü enflasyon dolayısıyla kendi ülkesi olan ABD’de düşmüştür. Dolayısıyla, 2003 yılının ABD Dolarının alım gücü 2022 yılından düşüktür. 2003-2022 yılları arasında ABD’de %48’e yakın kümülatif enflasyon yaşanmıştır. Bu doğrultuda, memur maaşlarının 2003 yılına göre, 2022 yılı ABD Doları karşılıklarından %48 enflasyon hesabı yapıldıktan sonra reel karşılık bulunmalıdır. Buna göre, memur maaşlarının ABD Doları karşılığında büyük bir düşüş yaşadığını tespit edebiliyoruz. Tablo 6’da görüldüğü gibi, memur maaşlarında, 2003 yılına kıyasla, 2022 yılında reel ABD Doları karşılıklarında büyük düşüş olmuştur. Aritmetik ortalama maaş karşılığı 2003 yılında 588 ABD Doları iken, 2022 yılında reel olarak 422 ABD Dolarıdır. Aritmetik ortalama maaşın reel ABD Doları karşılığında 2003 ile 2022 yılları arasında %28 kayıp vardır.

Tablo 6. Seçilmiş Maaşların 2003 ve 2022 Yıllarında Reel ABD Doları Karşılığı

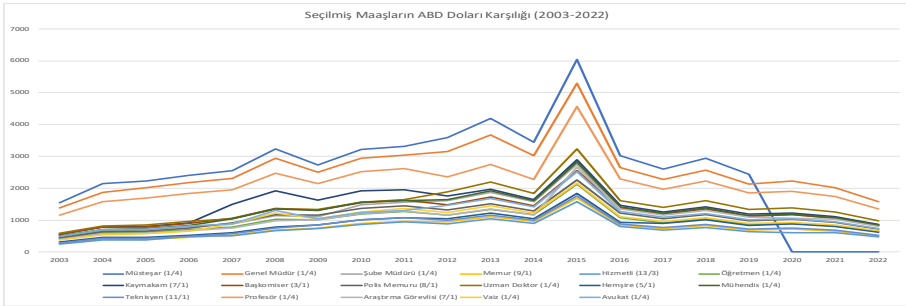
UNVAN	2003 Nominal ABD Doları Karşılığı	2022 Nominal ABD Doları Karşılığı	2022 Reel ABD Doları Karşılığı
Müsteşar (1/4)	1540	-	-
Genel Müdür (1/4)	1392	1580	822
Şube Müdürü (1/4)	461	829	431
Memur (9/1)	264	508	264
Hizmetli (13/3)	254	476	248
Öğretmen (1/4)	423	642	334
Kaymakam (7/1)	553	864	449
Başkomiser (3/1)	552	827	430
Polis Memuru (8/1)	446	719	374
Uzman Doktor (1/4)	584	986	513
Hemşire (5/1)	310	619	322
Mühendis (1/4)	502	847	441
Teknisyen (11/1)	285	528	275
Profesör (1/4)	1153	1361	708
Araştırma Görevlisi (7/1)	402	801	416
Vaiz (1/4)	372	667	347
Avukat (1/4)	495	733	381
Aritmetik Ortalama Maaş	588	812	422

Tablo 6’da görüleceği üzere, yalnızca üç unvanın maaşının reel ABD Doları karşılığı, 2022 yılında 2003 düzeyini korumuş ve biraz üzerinde kalmıştır. Geriye kalan 14 maaşın reel ABD Doları karşılığı büyük düşüş göstermiştir. Memur maaşlarının reel ABD Doları cinsinden zaman içinde seyri, memurların maaşlarıyla ithal mal satın alma gücündeki değişmeyi göstermektedir. Bu değişmeyi maaşların Türk Lirası olarak artışı, Türk Lirası’nın ABD Dolar kurunun artışı ve Doların satın alma gücündeki azalma belirler.

Grafik 3. Seçilmiş Maaşların 2003 ve 2022 Yıllarında Reel ABD Doları Karşılığı (ABD Doları)

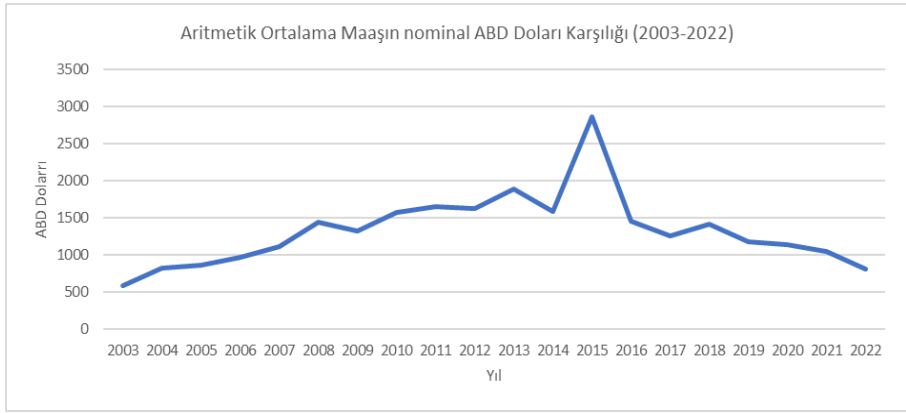

Grafik 4. Seçilmiş Maaşların ABD Doları Karşılığı (2003-2022) (ABD Doları) (Nominal)

Memur maaşlarının alım gücünün ölçülmesinde, maaşların altın karşılığı, geleneksel bir tasarruf-saklama aracının satın alma gücünü gösterir. Bu doğrultuda, maaşların 24 ayar altın gramı karşılığı, maaşların son 20 yıl içerisindeki alım gücünü açıkça göstermektedir. Genel müdür maaşı karşılığında 2003 yılında 122,9 gram 24 ayar altın alınabilirken, 2022 yılında ancak 26,8 gram 24 ayar altın alınabilmiştir. Genel müdür maaşının altın karşılığı, 20 yılda yaklaşık beşte birine düşmüştür. Aynı biçimde, hizmetlinin maaşının 2003 yılında altın karşılığı 22,4 gram 24 ayar altın iken, 2022 yılında bu 8,1 grama düşmüştür.

Grafik 5. Aritmetik Ortalama Maaşın nominal ABD Doları Karşılığı (2003-2022)

Aritmetik ortalama maaşın nominal ABD Doları karşılığına baktığımızda, 2015 yılına kadar sürekli yükseliş olmuştur ve 2015 yılında zirveyi görmüştür. 2015 yılı sonrası sürekli düşüş ortaya çıkmıştır. Yeldan'ın 1982=100 endeksli reel döviz kuru, 2003 başında yine yaklaşık 100 rakamını görse de bu yıldan sonra sürekli 100'ün altındadır. Özellikle 2008 ve 2011 yıllarında en düşük noktası olan yaklaşık 65 rakamını görmüştür (Yeldan, 2019: 194). Dolayısıyla, bu dönemde reel döviz kuru düşük tutulmuştur.

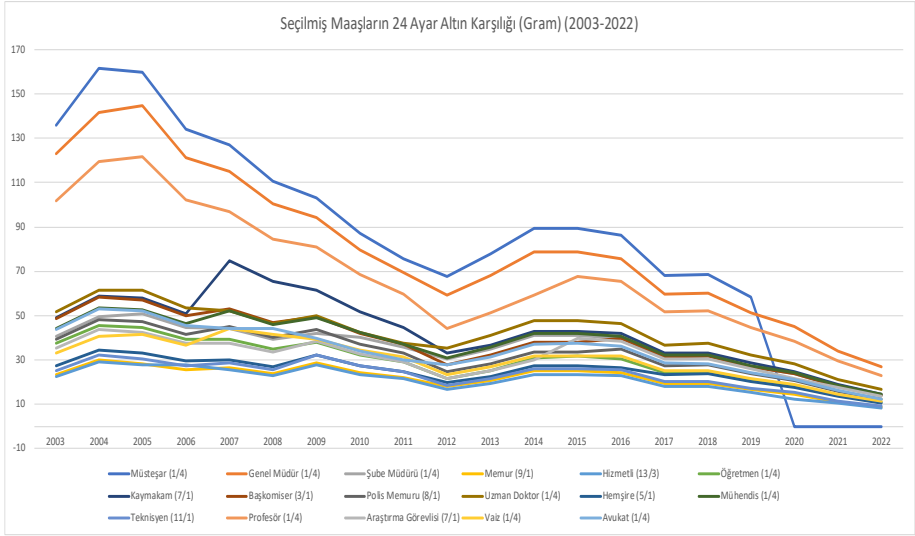
Bu olgu, 2001 Bunalımı sonrasında Türkiye'nin küresel üretim ve tüketim³ zincirlerine tam eklemlenmesinin bir sonucudur. Döviz kuru düşük tutularak, içerideki yabancı menşeli küresel ürünleri tüketim yapacak kentte yaşayan memur kesimi tüketici kitle inşa edilmiştir. Ancak, sürekli dış ticaret açığı verme politikası ya da üretmeden tüketme olgusu, özellikle 2018 sonrası dövizin pahallılaşmasının etmenlerinden bir tanesidir. 2001 sonrası ortaya çıkan Dünyadaki döviz bolluğu ve içeride dövizin baskılanması görece bir refah doğurmuş, ancak bu sanal durum kısa sürmüştür. Diğer yönüyle memurlar, ithal ürün tüketimine alıştırmıştır.

Tablo 7. Seçilmiş Maaşların 24 Ayar Altın Karşılığı (Gram) (2003-2022)

YIL	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
UNVAN																					
Müştergar (1/4)	136,0	161,7	159,9	134,0	126,8	110,7	103,0	87,2	75,6	67,4	77,9	89,5	89,5	86,4	68,1	68,6	58,5	-	-	-	
Genel Müdür (1/4)	122,9	141,5	144,9	121,4	115,0	100,4	94,1	79,7	69,2	59,0	68,2	78,5	78,5	75,8	59,8	60,2	51,4	44,9	34,1	26,8	
Şube Müdürü (1/4)	40,7	49,6	50,6	44,4	44,0	39,1	41,9	40,4	35,8	30,2	34,9	41,0	41,0	39,7	31,4	31,6	27,0	23,6	18,0	14,1	
Memur (9/1)	23,3	30,0	28,2	25,6	26,3	23,7	28,4	24,1	22,1	17,8	20,7	24,9	25,0	24,4	19,3	19,4	16,6	14,6	11,1	8,6	
Hizmetli (13/3)	22,4	29,0	27,7	27,8	25,5	23,1	27,6	23,4	21,5	16,5	19,3	23,4	23,4	22,9	18,1	17,9	15,3	12,3	10,3	8,1	
Öğretmen (1/4)	37,3	45,7	44,6	39,4	39,2	35,0	38,1	32,4	29,0	21,7	25,0	30,7	31,5	30,6	24,2	24,3	20,7	18,2	13,9	10,9	
Kaymakam (1/4)	48,8	58,6	58,1	50,6	74,9	65,5	61,2	51,9	44,4	33,0	36,6	43,0	42,9	41,8	33,0	33,2	28,5	24,8	18,9	14,7	
Başkomiser (8/1)	48,8	58,5	57,1	49,8	53,0	47,0	49,6	42,1	37,3	27,7	32,0	37,8	37,8	39,7	31,4	31,6	27,0	23,6	17,9	14,0	
Polis Memuru (8/1)	39,4	48,0	47,0	41,5	45,1	40,1	43,7	37,2	33,1	24,7	28,2	33,5	33,5	34,7	27,4	27,6	23,6	20,6	15,7	12,2	
Urman Doktor (1/4)	51,5	61,6	61,2	53,3	52,3	46,4	50,1	42,5	37,7	35,4	40,9	47,8	47,8	46,3	36,6	37,6	32,1	28,0	21,3	16,7	
Hemşire (6/1)	27,3	34,6	32,9	29,7	30,0	27,0	32,0	27,2	24,7	19,6	22,6	27,1	27,2	26,5	23,5	23,6	20,2	17,7	13,5	10,5	
Mühendis (1/4)	44,3	53,5	52,7	46,2	52,0	46,1	49,1	42,4	36,9	30,9	35,6	41,9	41,8	40,6	32,0	32,2	27,5	24,1	18,3	14,4	
Teknisyen (11/1)	25,2	32,1	30,3	27,5	28,5	25,6	32,1	27,3	24,7	18,7	21,6	26,0	26,0	25,4	20,1	20,2	17,3	15,2	11,6	9,0	
Profesör (1/4)	101,8	119,5	121,9	102,2	96,9	84,7	80,7	68,4	59,6	44,2	51,1	59,3	67,5	66,3	51,6	51,9	44,4	38,3	29,4	23,1	
Araştırma Görevlisi (7/1)	35,5	43,6	42,4	37,6	37,5	33,5	38,3	32,5	29,2	21,8	25,2	30,0	39,5	38,5	30,4	30,6	26,1	21,3	17,4	13,6	
Vaiz (1/4)	32,9	40,7	41,4	36,7	44,3	41,7	39,4	34,2	31,2	23,3	26,9	31,9	32,0	31,8	25,1	25,3	21,6	18,9	14,4	11,3	
Avukat (1/4)	43,7	52,9	52,1	45,7	44,3	44,3	39,5	33,8	29,8	27,6	31,3	36,9	37,4	36,4	28,8	28,4	24,4	21,1	16,1	12,4	
Arifmetik Ortalama Maaş	51,9	62,4	61,9	53,7	55,0	49,0	49,9	42,7	37,8	30,6	35,2	41,4	42,5	41,6	33,0	33,2	28,4	23,0	17,6	13,8	

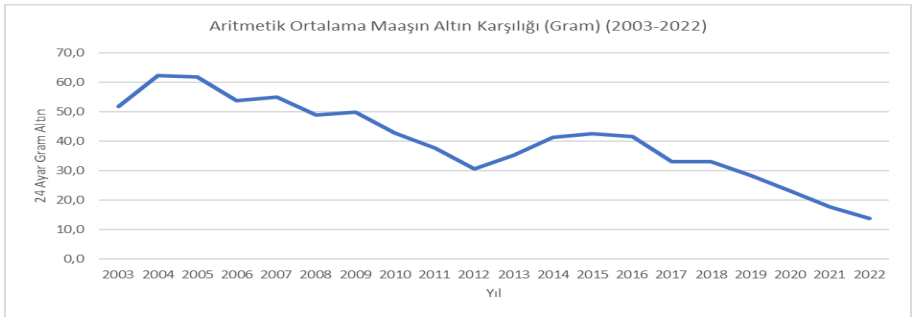
Maaşların altın karşılığı 2003 sonrasında, 2004 yılında hafif yükselmekle birlikte, 2006 yılından itibaren sürekli düşüş eğilimindedir. Buna göre, 2022 yılı maaşların altın karşılığının en düşük olduğu yıldır.

Grafik 6. Seçilmiş Maaşların 24 Ayar Altın Karşılığı (Gram) (2003-2022)

2003-2022 yılları arasında aritmetik ortalama maaşın 24 Ayar altın karşılığının dönem başı ve dönem sonu itibariyle 51,9 gramdan, 13,8 grama düştüğünü görüyoruz. Aritmetik ortalama maaşın 2022 yılında 2003 yılındaki karşılığının %74 düştüğünü tespit edebiliyoruz. Altın karşılığı, 2004 yılında yükselişten sonra, 2013 yılına kadar sürekli düşmüş; 2013, 2014 ve 2015’de yükselmiş, sonra 2022’ye kadar keskin ve sürekli düşüş yaşanmıştır.

Grafik 7. Aritmetik Ortalama Maaşın 24 Ayar Altın Karşılığı (Gram) (2003-2022)

Maaşların Asgari Ücret Karşısındaki Durumu: Proleterleşen Memurluk

2003-2022 yıllarında, memurların maaşlarındaki reel gerileme ve bölüşümden aldığı payın azalmasının bir diğer göstergesi, memur maaşlarının asgari ücret karşısındaki durumudur. Bu dönemde memur maaşlarının, işçi sınıfının en düşük ücret göstergesi olarak asgari ücret karşısındaki durumu olağanüstü çarpıcı sonuçlara ulaşmıştır. Bu dönem içerisinde memurların maaşları, asgari ücret düzeyine doğru gerilemiştir. Bu olguyu Türkiye’de memurların proleterleşmesi olarak ifade edebiliriz. Bu proleterleşme eğilimi, üst-orta ve alt düzey bütün unvanlarda ortaya çıkmıştır.

Devlet memurlarının maaşlarının asgari ücrete oranı, özel sektör maaşları ile kamu maaşları arasında karşılaştırma imkânı sunmaktadır. Diğer yandan unutmamak gerekir ki asgari ücret, yasal olarak en az düzeyde ödenmesi gereken ücrettir. Genel müdür maaşı, 2003 yılında asgari ücretin 10 katı iken, 2022 yılında 5 katı olmuştur. Profesör maaşı 2003 yılında asgari ücretin 8,5 katı iken, 2022 yılında 4,3 katına gerilemiştir. Her iki unvan için 20 senede %50 düşüş olduğunu tespit edebiliyoruz. Altını çizmek gerekir ki, bu eğilim şiddetlenerek devam etmektedir. Kaymakam maaşı 2003 yılında asgari ücretin 4 katı iken, 2022 yılında 2,7 katına gerilemiştir. En düşük memur maaşı olarak kabul edebileceğimiz hizmetli maaşı 2003 yılında asgari ücretin 1,9 katı iken, 2022 yılında 1,5 katına düşmüştür.

2001 Bunalımı sonrası özel sektör ücretlerinde de esas olarak, ortalama ücret, asgari ücrete doğru yaklaşmıştır. 2000 yılında ortalama ücret asgari ücretin 4,17 katı iken, 2020 yılında 2,56 katına gerilemiştir. 2000 yılında medyan ücret asgari ücretin 2,17 katı iken, 2020 yılında 1,45 katı olmuştur. Bu yaklaşma 2001 Bunalımı ile başlamış ve eğilim günümüze kadar devam etmiştir (Yılmaz ve Karataş, 2023: 173). Buna göre, 2020 yılında özel sektörde ortalama ücretin asgari ücretin 2,56 katı olduğunu göz önüne aldığımızda; veri setimizdeki 16 maaşın 8 tanesinin ortalama ücretin üzerinde olduğunu görüyoruz.

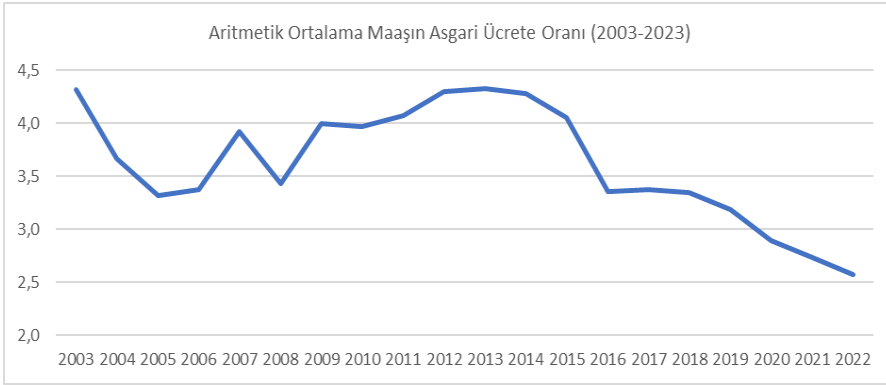
Aritmetik ortalama memur maaşı, 2003 yılında asgari ücretin 4,3 katı iken, 2022 yılında 2,6 katına gerilemiştir. Aritmetik ortalama memur maaşının asgari ücrete oranı, 2003-2008 yılları arasında önce keskin bir negatif iniş sergilemiş, 2009 yılından sonra pozitif ancak dalgalı bir seyir izlerken; 2015 yılından sonra sert biçimde düşüş eğilimine girmiştir. 2022 yılında en düşük rakama ulaşmıştır. Aritmetik ortalama memur maaşının asgari ücrete oranında 20 yılda, %40’lık yüksek bir düşüş ortaya çıkmıştır.

Tablo 8. Seçilmiş Maaşların İlgili Yılın Ocak Ayı Asgari Ücretine Oranı (2003-2022)

YIL	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
UNVAN																				
Müsteşar (1/4)	11,3	9,5	8,6	8,4	9,0	7,7	8,2	8,1	8,2	9,5	9,6	9,3	8,5	7,0	7,0	6,9	6,6	-	-	-
Genel Müdür (1/4)	10,2	8,3	7,8	7,6	8,2	7,0	7,5	7,4	7,5	8,3	8,4	8,1	7,5	6,1	6,1	6,1	5,8	5,7	5,3	5,0
Şube Müdürü (1/4)	3,4	2,9	2,7	2,8	3,1	2,7	3,4	3,7	3,9	4,2	4,3	4,2	3,9	3,2	3,2	3,2	3,0	3,0	2,8	2,6
Memur (8/1)	1,9	1,8	1,5	1,6	1,9	1,7	2,3	2,2	2,4	2,5	2,5	2,6	2,4	2,0	2,0	2,0	1,9	1,8	1,7	1,6
Hizmetli (13/3)	1,9	1,7	1,5	1,7	1,8	1,6	2,2	2,2	2,3	2,3	2,4	2,4	2,2	1,8	1,9	1,8	1,7	1,6	1,6	1,5
Öğretmen (1/4)	3,1	2,7	2,4	2,5	2,8	2,4	3,1	3,0	3,1	3,0	3,1	3,2	3,0	2,5	2,5	2,4	2,3	2,3	2,1	2,0
Kaymakam (7/1)	4,1	3,4	3,1	3,2	5,3	4,6	4,9	4,8	4,8	4,6	4,5	4,4	4,1	3,4	3,4	3,3	3,2	3,1	2,9	2,7
Başkomiser (3/1)	4,1	3,4	3,1	3,1	3,8	3,3	4,0	3,9	4,0	3,9	3,9	3,9	3,6	3,2	3,2	3,2	3,0	3,0	2,8	2,6
Polis Memuru (8/1)	3,3	2,8	2,5	2,6	3,2	2,8	3,5	3,4	3,6	3,5	3,5	3,5	3,2	2,8	2,8	2,8	2,6	2,6	2,4	2,3
Uzman Doktor (1/4)	4,3	3,6	3,3	3,3	3,7	3,2	4,0	3,9	4,1	5,0	5,0	4,9	4,6	3,7	3,7	3,8	3,6	3,5	3,3	3,1
Hemşire (5/1)	2,3	2,0	1,8	1,9	2,1	1,9	2,6	2,5	2,7	2,8	2,8	2,8	2,6	2,1	2,4	2,4	2,3	2,2	2,1	2,0
Mühendis (1/4)	3,7	3,1	2,8	2,9	3,7	3,2	3,9	3,9	4,0	4,3	4,4	4,3	4,0	3,3	3,3	3,2	3,1	3,0	2,8	2,7
Teknisyen (11/1)	2,1	1,9	1,6	1,7	2,0	1,8	2,6	2,5	2,7	2,6	2,7	2,7	2,5	2,1	2,1	2,0	1,9	1,9	1,8	1,7
Profesör (1/4)	8,5	7,0	6,5	6,4	6,9	5,9	6,5	6,3	6,4	6,2	6,3	6,1	6,4	5,3	5,3	5,2	5,0	4,8	4,6	4,3
Araştırma Görevlisi (7/1)	3,0	2,6	2,3	2,4	2,7	2,3	3,1	3,0	3,2	3,1	3,1	3,1	3,8	3,1	3,1	3,1	2,9	2,7	2,7	2,5
Vaiz (1/4)	2,7	2,4	2,2	2,3	3,2	2,9	3,2	3,2	3,4	3,3	3,3	3,3	3,0	2,6	2,6	2,5	2,4	2,4	2,2	2,1
Avukat (1/4)	3,6	3,1	2,8	2,9	3,2	3,1	3,2	3,1	3,2	3,9	3,9	3,8	3,6	2,9	2,9	2,9	2,7	2,7	2,5	2,3
Aritmetik Ortalama Maaş	4,3	3,7	3,3	3,4	3,9	3,4	4,0	4,0	4,1	4,3	4,3	4,3	4,1	3,4	3,4	3,3	3,2	2,9	2,7	2,6
Ocak Ayı İtibarıyla Asgari Ücret (TL)	225,9	303	350,1	360,4	403	481,5	527,1	576,5	629,9	701,1	773	846	949	1300,9	1404	1603,1	2020,9	2324,7	2825,9	4213,4

Memur, maaşlarının giderek asgari ücrete doğru yaklaşması, diğer yandan özel sektör içerisinde de 'asgari ücretlileşme' olgusu özellikle 2001 Bunalımından sonra artmıştır. Bir bütün olarak çalışanların ücretleri yanında özellikle kamudaki memur maaşlarının da asgari ücrete doğru yaklaşması, Türkiye'nin bir asgari ücret toplumu olmaya doğru gidişatını göstermektedir (Özyiğit, Çelik ve Petek, 2019: 1040-1042).

Grafik 8. Aritmetik Ortalama Memur Maaşının İlgili Yılın Ocak Ayı Asgari Ücretine Oranı (2003-2022)

Aritmetik ortalama memur maaşının, Türk-İş Açlık ve Yoksulluk Sınırı (Türk-İş, 2023) karşısındaki durumu memurların geçim durumunun önemli bir göstergesidir. Aritmetik ortalama memur maaşı, 2013 Ocak ayı itibariyle Türk-İş Açlık Sınırının 3,3 katına denk gelirken, 2023 Ocak ayında 2,3 katına gerilemiş; Türk-İş Yoksulluk sınırı karşısında durumu ise 2013 Ocak ayında 1 iken, 2023 Ocak ayında 0,7'ye düşmüştür. Aritmetik ortalama memur maaşı, 2015, 2016 yıllarından sonra, 2020 sonrasında keskin bir düşüşle ve sürekli olarak yoksulluk sınırının altındadır. Bu nicel durum, memurların yoksullaştığının ve açlık sınırına doğru gerilediğinin önemli bir göstergesidir.

Tablo 9. Aritmetik Ortalama Memur Maaşının Türk-İş Açlık Sınırı ve Yoksulluk Sınırına Oranı (Ocak Ayı İtibariyle 2013-2023)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Aritmetik Ortalama Memur Maaşının Türk-İş Açlık Sınırına Oranı	3,3	3,3	3,1	3,0	3,2	3,3	3,2	3,0	2,9	2,6	2,3
Aritmetik Ortalama Memur Maaşının Türk-İş Yoksulluk Sınırına Oranı	1,0	1,0	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9	0,8	0,7

Türk kamu bürokrasisinin nicel görünümüne baktığımızda, 2022 yıl sonu itibariyle 5.010.904 sivil kamu görevlisinin en üst düzeyi olarak görebileceğimiz 3 sayılı CBK'nın 1 sayılı Cetvelinde yer alan personel sayısı yaklaşık 1.150'dir. Bu rakama yaklaşık 7.500 kişiden oluşan 2 sayılı Cetveli de ilave edersek sayı yaklaşık 9.000 rakamına ulaşmaktadır. Bunlar, merkezde daire başkanı (ve benzer) üstü unvanları, taşrada il ve bölge müdürlerini kapsamaktadır. Bu küçük memur aristokrasisi azınlığına, akademik personel içerisindeki profesörleri, yüksek rütbeli subayları ve hâkim-savcıları ekleyebiliriz. Türk kamu bürokrasisini *crème de la crème* kesiminin sayısı 60 bin civarına ulaşmaktadır. Bunlar dışında kalan memurlar, proleterleşmiştir. Memur aristokrasisinin de yoksullaşma eğiliminde olduğunu tespit edebiliriz. Veri setimizdeki unvanlar bağlamında olguya bakarsak, yaklaşık 1.000.000 öğretmenin en az 25 yıl kıdeme sahip en kıdemli kesimi 2022 itibariyle asgari ücretin 2 katını; memur 1,6; hizmetli 1,5; hemşire 2; teknisyen 1,7 katını elde etmektedir. Derinleşen ekonomik bunalım, her geçen gün memurların proleterleşmesini artırma eğilimindedir. Bu satırların yazıldığı 2023 Ocak ayı verilerine göre, 1. derece 4. kademe öğretmen maaşı asgari ücretin 1,8, hizmetli maaşı 1,4 katına gerilemiştir.

Yukarıdaki veriler ışığında, Türk kamu bürokrasisinin yönetici ve profesyonel

meslek kesiminin maaşlarının dahi işçi sınıfına yaklaştığını görüyoruz. Örnek olarak, 25 yıl hizmete sahip mühendis asgari ücretin 2,7 katını, yine 25 yıl hizmete sahip kıdemli avukat 2,6 katını kazanmaktadır. Bu iki kesim dışındaki kamudaki profesyonel meslekler ve hiyerarşideki orta-alt düzey memurların bütünüyle yoksullaşarak proleterleştiğini tespit edebiliriz. Ekonomik bunalım, memurların proleterleşme eğilimini daha da artırmaktadır. Kamu bürokrasinin üst kesimi ise yoksullaşmaktadır.

Maaşlar ve Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla: Memurların Bölüşümden Aldığı Payda Büyük Düşüş

2000’li yıllar boyunca çalışanların gelir dağılımından aldığı pay sürekli gerilemiştir. Tersine mülk sahiplerinin bölüşümden aldığı pay ise yükselmiştir. Bahçe ve Köse 2003-2011 yıllarına ilişkin olarak keskin gerilemeyi açıkça nicel olarak göstermiştir (Bahçe ve Köse, 2018: 340). Toplumdaki eşitsizliği görelide olsa ölçebilen Gini katsayısı oranı Türkiye’de özellikle 2005 sonrasında uç noktaya ilerlemiştir. Bahçe ve Köse’nin hesaplamalarına göre, Gini katsayısı 2011 yılında 0,68 gibi uç noktaya gitmiştir (Bahçe ve Köse, 2018: 336). TÜİK verilerini kullanan Işık’a göre ise, dönem içerisinde salınımlar olmakla birlikte 2003 yılında 0,42 olan katsayı, 2020’de 0,41 olmuştur (Işık, 2022: 107). Türkiye’de gelir dağılımı 1990’lara göre 2000’li yıllarda daha eşitsiz olmuş ve üst gelir gurupları lehine bir gelişim göstermiştir. Özellikle 2008 yılı bunalımı sonrasında, her bunalımda gelir dağılımındaki alt kesimler büyük kayıp yaşamışlardır (Duman, 2019: 357).

Maaşların bölüşüm içerisindeki yerini belirleyen en önemli göstergelerden bir tanesi, maaşların Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla karşısındaki durumudur. Bu doğrultuda, belirli bir yıl içerisindeki maaşların 12 aylık karşılığının Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya (TÜİK, 2022: 761) oranı o yıl içerisindeki maaşların bölüşümden aldığı payın göstergelerinden bir tanesidir. Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın reel artışı ekonominin büyüdüğünü gösterir, ancak “[b]ir ülkede kişi başına reel Gayrisafi yurt içi hasıla artarken, hanehalklarının kullanılabilir gelirinde artışın büyük bir kısmı nüfus içinde küçük bir azınlığın eline geçmekte ise bu ülkedeki ‘ekonomik büyüme’ çoğunluğun refahını artırmaz” (Somel, 2020: 47). Bu doğrultuda, seçilmiş maaşların belirli bir yıldaki 12 aylık karşılığının Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya oranı ekonomik gelişme ile memurların bu gelişmeden aldığı payın ne kadar olduğu konusunda bize önemli bir veri ortaya koyar ve bize analiz fırsatı verir.

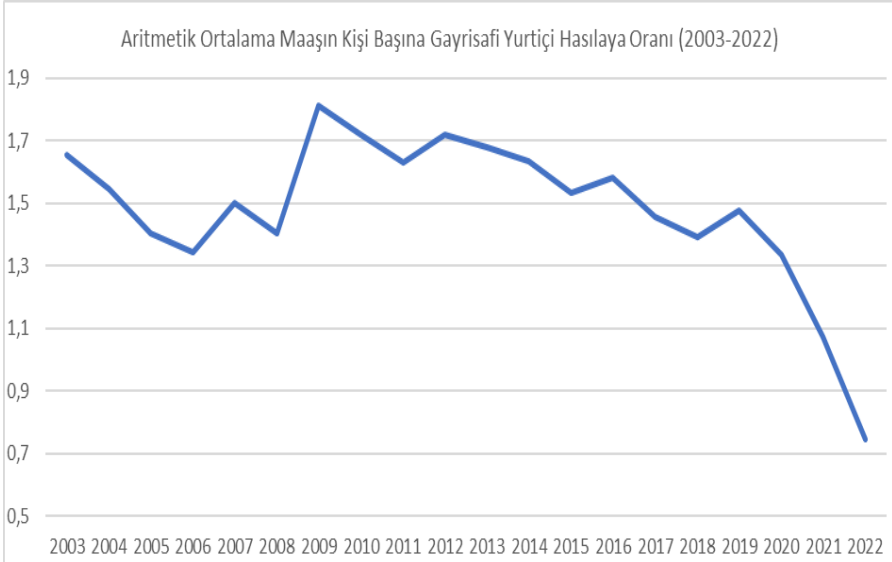
Tablo 10. Seçilmiş Maaşların Kişi Başına Gayrisafı Yurtiçi Hasılaya Oranı (2003-2022)

YIL	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
UNVAN																				
Müştergar (1/4)	4,3	4,0	3,6	3,3	3,5	3,2	3,7	3,5	3,3	3,8	3,7	3,5	3,2	3,3	3,0	2,9	3,0	-	-	-
Genel Müdür (1/4)	3,9	3,5	3,3	3,0	3,1	2,9	3,4	3,2	3,0	3,3	3,3	3,1	2,8	2,9	2,6	2,5	2,7	2,6	2,1	1,4
Şube Müdürü (1/4)	1,3	1,2	1,1	1,1	1,2	1,1	1,5	1,6	1,5	1,7	1,7	1,6	1,5	1,5	1,4	1,3	1,4	1,4	1,1	0,8
Memur (9/1)	0,7	0,7	0,6	0,6	0,7	0,7	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9	0,9	0,8	0,9	0,8	0,7	0,5
Hizmetli (13/3)	0,7	0,7	0,6	0,7	0,7	0,7	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8	0,9	0,8	0,8	0,8	0,7	0,6	0,4
Öğretmen (1/4)	1,2	1,1	1,0	1,0	1,1	1,0	1,4	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2	1,1	1,2	1,1	1,0	1,1	1,1	0,8	0,6
Kaymakam (7/1)	1,6	1,5	1,3	1,3	2,0	1,9	2,2	2,1	1,9	1,9	1,7	1,7	1,6	1,6	1,5	1,4	1,5	1,5	1,2	0,8
Başkomiser (3/1)	1,6	1,5	1,3	1,2	1,4	1,3	1,8	1,7	1,6	1,6	1,5	1,5	1,4	1,5	1,4	1,3	1,4	1,4	1,1	0,8
Polis Memuru (8/1)	1,3	1,2	1,1	1,0	1,2	1,1	1,6	1,5	1,4	1,4	1,3	1,3	1,2	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2	1,0	0,7
Urman Doktor (1/4)	1,6	1,5	1,4	1,3	1,4	1,3	1,8	1,7	1,6	2,0	2,0	1,9	1,7	1,8	1,6	1,6	1,7	1,6	1,3	0,9
Hemşire (5/1)	0,9	0,9	0,7	0,7	0,8	0,8	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	1,0	1,1	1,0	0,8	0,6
Mühendis (1/4)	1,4	1,3	1,2	1,2	1,4	1,3	1,8	1,7	1,6	1,7	1,7	1,7	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4	1,4	1,1	0,8
Teknisyen (11/1)	0,8	0,8	0,7	0,7	0,8	0,7	1,2	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	0,9	1,0	0,9	0,8	0,9	0,9	0,7	0,5
Profesör (1/4)	3,2	3,0	2,8	2,6	2,6	2,4	2,9	2,8	2,6	2,5	2,4	2,3	2,4	2,5	2,3	2,2	2,3	2,2	1,8	1,2
Araştırma Görevlisi (7/1)	1,1	1,1	1,0	0,9	1,0	1,0	1,4	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2	1,4	1,5	1,3	1,3	1,4	1,2	1,1	0,7
Vaiz (1/4)	1,0	1,0	0,9	0,9	1,2	1,2	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1	0,9	0,6
Avukat (1/4)	1,4	1,3	1,2	1,1	1,2	1,3	1,4	1,4	1,3	1,6	1,5	1,5	1,4	1,4	1,3	1,2	1,3	1,2	1,0	0,7
Arifmetik ortalama maaş / KGSYH	1,7	1,5	1,4	1,3	1,5	1,4	1,8	1,7	1,6	1,7	1,7	1,6	1,5	1,6	1,5	1,4	1,5	1,3	1,1	0,7
KBĞYH Üzerindeki Maaş Sayısı	13	13	12	11	13	13	17	16	16	16	16	16	14	15	14	14	14	13	10	2

Tablo 9’da 2003-2022 yılları arasındaki seçilmiş maaşların, Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya oranı yer almaktadır. 2003 yılında dört unvanın yıllık maaş toplamı, o yılki Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın altındadır. Buna göre, memur, hizmetli, hemşire ve teknisyenin yıllık maaşı, 2003 yılı Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın altındadır. Yine aynı yıl içinde genel müdürün maaşı, Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla’nın 3,9 katı, profesör maaşı ise 3,2 katıdır. 2009 yılında ise Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın altında hiç maaş kalmamıştır, memur ve hizmetli maaş ile Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla birebir örtüşmektedir.

2022 yılı ise son 20 yılın en büyük düşüşünün yaşandığı yıldır. Buna göre yalnızca 2 unvanın maaşı Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın üzerindedir. Bunlar; genel müdür ve profesördür. 2022 yılında, hizmetlinin maaşı, Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın yarısının da altına düşmüştür. 2022 yılında veri setimizin içerisindeki en yüksek iki maaş olan genel müdür maaşı Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın 1,4, profesör maaşı ise 1,2 katına gerilemiştir. Bunların yanında, uzman doktor 0,9, kaymakam 0,8, mühendis 0,8, avukat ise Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın 0,7’si kadar gelire sahip olmuştur. Buna göre, 2022 yılında bürokrasinin en tepesi dışındaki unvanlara sahip olanlar Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın altında gelire sahip olmuşlardır.

Grafik 9. Aritmetik Ortalama Maaşın Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya Oranı (2003-2022)

Aritmetik ortalama maaşın Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla karşısındaki durumu ise, genel durumu daha somut göstermektedir. Buna göre, 2003 yılında 1,7 kat olan maaşların Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla karşısındaki durumu 20 yıl boyunca yalnızca 2009 yılında 1,8 kat seviyesine yükselmiş; geriye kalan 19 yıl boyunca sürekli düşerek, 2022 yılında 0,7 kata gerilemiştir. Buna göre, 2022 yılında memur maaşlarının aritmetik ortalaması, ilk kez Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla seviyesinin altına düşmüştür. 2003-2022 yılları arasında memurların bölüşümden aldığı payın %60 düştüğünü tespit edebiliyoruz. Bu oran aritmetik ortama memur maaşı için geçerlidir. Üst unvanlarda oran çok daha keskindir; 2003-2022 yılları arasında genel müdür maaşı için %64, profesör maaşı için ise %63 kayıp ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla üst unvanlar ve profesyonel meslekler bölüşümden aldığı pay daha çok olmak üzere memurlar 20 yılda bölüşümden aldığı pay üçte iki oranında azalmıştır. Memurlar 2003-2022 yıllarındaki ekonomik büyümeden pay almadığı gibi, yüksek ve sürekli reel kayıp yaşamıştır. Memurlar, özellikle bu dönemde ortaya çıkan ekonomik bunalım dönemlerde geçmiş dönemdeki reel kazançlarını da kaybetmiştir.

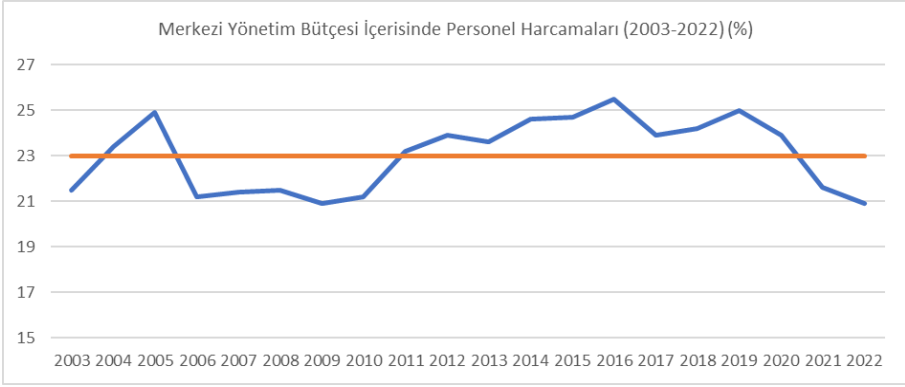
Devlet ile memur arasındaki maaş ilişkisinin kuruluş noktası bütçedir. Bu doğrultuda, 2003-2022 yılları arasında bütçe içerisinde maaş harcamalarının oranı, bize ikincil bölüşüm ilişkilerinde maaşların devletin cari, yatırım ve transfer harcamaları karşısındaki oranını verir. 2003-2022 yıllarında merkezi yönetim bütçesi içerisinde, maaş harcamaları, harcamaların ortalama olarak %23'ünü (TÜİK, 2022: 717-719) (SBB, 2023) oluşturmuştur (bkz.: Tablo 10). Ancak burada bir notu düşmemiz gereklidir. Bu harcamalara sözleşmeli personel ve işçi ücretleri de dahildir.

Tablo 11. Merkezi Yönetim Bütçesi İçerisinde Personel Harcamaları (2003-2022) (%)

2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
21,5	23,4	24,9	21,2	21,4	21,5	20,9	21,2	23,2	23,9	23,6	24,6	24,7	25,5	23,9	24,2	25	23,9	21,6	20,9

20 yılın ortalaması olan %23'ün üzerinde olan yıllar, 2005, 2012-2020 yıllarıdır. Diğer yıllar ortalamanın altındadır. Burada hatırlamak gerekir ki, 1990-1999 yılları arasında (konsolide) bütçe içerisinde personel giderlerinin ortalama oranı %29 olmuştur (Aslan, 2011: 130). Bu verileri daha da ilginç hale getirecek bir başka veri de 2003-2022 yılları arasında nüfusun %10 artmasına karşın, sivil kamu görevlisi sayısının yukarıda belirttiğimiz gibi %90 artmasıdır. Bu doğrultuda, yurttaş başına düşen kamu görevlisi sayısı, 1990/1999 aralığında, 2003-2022 aralığından daha azdır. 20 yıl içerisinde memur sayısının artmasına rağmen, bütçe içerisinde memurlara ödenen maaşın diğer bütçe harcama kalemlerine göre oranı düşmüştür.

Grafik 10. Merkezi Yönetim Bütçesi İçerisinde Personel Harcamaları (2003-2022) (%)

2003 yılında merkezi yönetim bütçesi içerisinde personel harcamalarının oranı %21,5 iken 2022'de 20,9'dur. 2022 yılı, 2009 yılı ile birlikte personel harcamaları oranının en düşük olduğu yıldır. Sivil kamu görevlisi sayısının %90 artmasına rağmen bütçedeki maaş harcaması oranının artmamıştır.

Maaşların İç Dengesi: Sefaletin Ortaklığı

2003-2022 yılları arasında memur maaşlarının iç dengesinde büyük bir alt üst oluş yaşanmıştır. Öncelikle, bürokratik rejimin esası, görev – sorumluluğa dayalı bir hiyerarşik düzendir. Üst kademedeki unvanların görev ve sorumluluğu artarken, maaşları da buna koşut olarak yükselir. Maaşlar ile görev ve sorumluluk arasında bir koşutluk olması şarttır. Diğer yandan, profesyonel meslekler ve uzmanlık gerektiren ve diplomaya dayalı unvanlar yine maaş olarak daha üst basamakta olmak zorundadır. Bu iki olgu esas olarak maaş sisteminin hiyerarşisini ve birbiri ile ilişkisinden türeyen iç dengesini oluşturur.

Bu iç dengenin genel ifadesini maaş yelpazesi kavramı ifade eder. Kamu maaş rejiminde maaş yelpazesindeki denge, bir yanılla kamu hizmetlerinin düzenli ve sürekliliğine, diğer yanılla da maaşta adalet ilkesine dayanır. Bu doğrultuda maaş rejiminde, en yüksek maaş ile en düşük maaş arasındaki farkın yüksek olması adaletsizliğe doğru giderken, yelpazedeki açıklığın düşmesi üst kademelerdeki ve uzmanlık gerektiren mesleklerde yüksek görev ve sorumluluk ile diploma ile yapılan görev arasındaki dengesizliği doğurur ve bunun sonucu olarak üst kademedeki memurların ve kamudaki profesyonel meslek sahiplerinin kamudan ayrılmasına, görev ve sorumluluğu yüksek görevlerin kamu hizmetlerinin sunumuna zarar verecek biçimde, daha az nitelikli memurlarca doldurulmasına neden olabilecektir. Yüksek unvanların maaşının düşük unvanlarla arasında farkın azalması, maaş rejiminde adaleti getiriyor gibi görünmekle birlikte, tersine kamu hizmetlerinin niteliğini düşürmektedir. Bu olgunun diğer bir sonucu özel sektörle karşılaştırmalı olarak maaşı düşen unvanlarda, dış dengenin bozulmasıdır. Dış dengenin bozulması, kamudan özel sektöre geçişleri arttırır. Örnek olarak, 2023 Ocak ayı itibarıyla asgari ücretin 4,5 katını alan bir genel müdürün özel sektöre geçmesi halinde çok daha yüksek rakamlarda ücret elde etmesi olasıdır. Bu durum, bürokrasi içerisindeki profesyonel mesleklerde daha yaygındır.

2003-2022 yılları arasında üst unvanlarla alt unvanlar arasında maaş farkı neredeyse yarı yarıya azalmıştır; mesleğe giriş düzeyi maaş ile meslekte kıdem ve unvan değişikliği ile ulaşılacak unvan arasındaki maaş farkı yine düşmüştür. Diğer yandan maaş yelpazesindeki en üst unvanın maaşı ile en alt unvanın maaşı arasında fark çok azalmış, yelpaze daralmıştır. Ancak, önceki satırlarda değindiğimiz memurların bölüşümden aldığı payın düştüğünü ve alım gücünün azaldığını da göz önüne alırsak; bu dönemde memurların maaşlarının yukarıya doğru giderek yelpazenin daralmadığı, üst unvanların maaşlarının aşağıya doğru giderek aşağıda alt-üst düzey memurların maaşlarının birleştiğini, aradaki farkın azaldığını görebiliriz.

Veri setimizdeki en yüksek memur maaşı olan müsteşar maaşı ile en düşük memur maaş olan hizmetli maaşı arasındaki oran 2003 yılında 6,1 iken, 2019'da 3,8'e; genel müdür ile hizmetli arasında 2003 yılında 5,3 olan oran, 2022 yılında 3,1'e düşmüştür. Genel müdür ile hizmetli arasındaki maaş farkı %41, müsteşar ile hizmetli arasındaki maaş farkında ise %38 düşüş vardır. Genel müdür ile şube müdürü arasında maaş farkı, 2003 yılında 3 kat iken, 2022 yılında 1,9 kata düşmüştür.

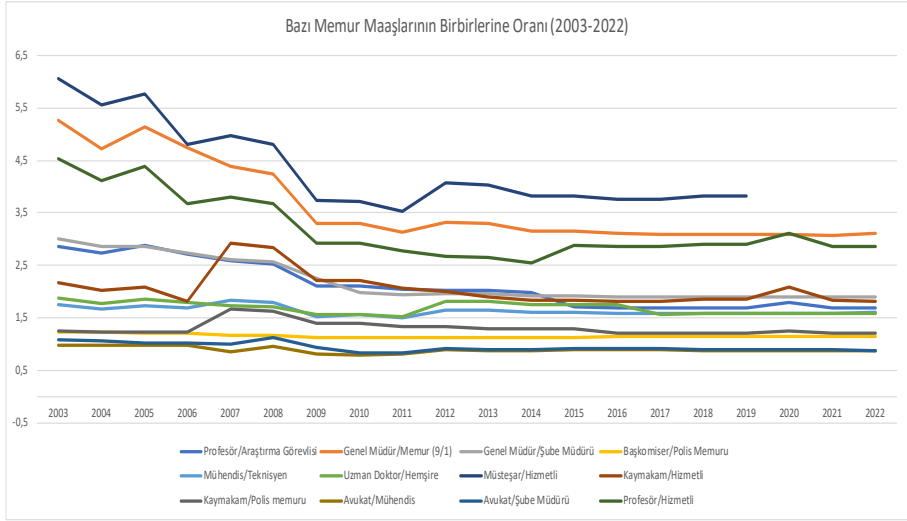
Tablo 12. Bazı Memur Maaşlarının Birbirlerine Oranı ve Aritmetik Ortalama Maaşın Üzerindeki Maaş Sayısı (2003-2022)

YIL	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
UNVAN																					
Profesör/Araştırma Görevlisi	2,9	2,7	2,9	2,7	2,6	2,5	2,1	2,1	2,0	2,0	2,0	2,0	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,8	1,7	1,7	1,7
Genel Müdür/Memur (9/1)	5,3	4,7	5,1	4,7	4,4	4,2	3,3	3,3	3,1	3,3	3,3	3,2	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1
Genel Müdür/Şube Müdürü	3,0	2,9	2,9	2,7	2,6	2,6	2,2	2,0	1,9	2,0	2,0	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9
Başkomiser/Polis Memuru	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,2
Mühendis/Teknisyen	1,8	1,7	1,7	1,7	1,8	1,8	1,5	1,6	1,5	1,7	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6
Uzman	1,9	1,8	1,9	1,8	1,7	1,7	1,6	1,6	1,5	1,8	1,8	1,8	1,8	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6
Doktor/Hemşire	6,1	5,6	5,8	4,8	5,0	4,8	3,7	3,7	3,5	4,1	4,0	3,8	3,8	3,8	3,8	3,8	3,8	-	-	-	-
Müsteşar/Hizmetli	2,2	2,0	2,1	1,8	2,9	2,8	2,2	2,2	2,1	2,0	1,9	1,8	1,8	1,8	1,8	1,9	1,9	2,1	1,8	1,8	1,8
Kaymakam/Hizmetli	1,2	1,2	1,2	1,2	1,7	1,6	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2	1,3	1,2	1,2	1,2
Kaymakam/Polis memuru	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9	1,0	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
Avukat/Mühendis	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	1,1	0,9	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
Avukat/Şube Müdürü	4,5	4,1	4,4	3,7	3,8	3,7	2,9	2,9	2,8	2,7	2,6	2,5	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	3,1	2,9	2,9	2,9
Profesör/Hizmetli	3	3	3	3	4	4	5	4	4	5	5	6	5	5	5	5	5	7	7	7	7
Aritmetik Ortalama Maaşın Üzerindeki Maaş Sayısı																					

Profesör ile araştırma görevlisi arasındaki maaş farkı 2003 yılında 2,9 kat iken, 2022 yılında 1,7 kata gerilemiştir. Profesör ile hizmetli arasındaki maaş farkı 2003 yılında 4,5 kat iken, 2022 yılında 2,9 kata gerilemiştir.

2003-2022 yılları arasında, veri setimizde yer alan 17 (2020 sonrasında 16) maaşa ilişkin bir başka veri, aritmetik ortalama maaşın üzerindeki maaş sayısıdır. 20 yılda içerisinde, 2003 yılında aritmetik ortalama maaşın üzerinde 3 maaş var iken, bu sayı 2022'de 7'ye yükselmiştir (Bkz.: Tablo 10.).

Grafik 11. Bazı Memur Maaşlarının Birbirlerine Oranı (2003-2022)

Aynı memur hizmet sınıfında olan mühendis ile teknisyen arasındaki maaş farkı 2003 yılında 1,8 kat iken, 2022 yılında 1,6 kata düşmüştür. Yine aynı memur hizmet sınıfında olan uzman doktor ile hemşire maaşı arasında 1,9 kat fark var iken, 2022 yılında 1,6 kata gerilemiştir. Başkomiser, polis memuru arasında maaş farkı 20 yılda değişmemiş ve 1,2 kat olmuştur. Kaymakam, polis memuru arasındaki maaş farkı da, 2002 yılında 1,2 iken, 2007 yılında 1,7 kata yükselse de, 2022 yılda 1,2 kat olmuştur. İki profesyonel meslek olarak, avukat ile mühendis arasındaki maaş farkı oranı 2003'de yok iken, 2022'de avukat aleyhine 0,9 olmuştur. Avukat ile şube müdürü arasında maaş farkı oranı 2003 yılında avukat lehine 1,1 iken, 2022 yılında 0,9 olmuştur.

2003-2022 yılları arasında aynı hizmet sınıfı içerisinde eğitim ve görev-sorumluluk ile kariyer basamağı anlamlarında yüksek olanlarla düşük olanlar arasında fark çok azalmış, bazı unvanlar açısından fark neredeyse kalmamıştır.

Üst ve alt unvanlar arasında maaş farkının azalması, alttakilerin maaşının yukarı çıkışı ile değil, yukarıdakilerin maaşlarının aşağıda doğru düşüşü ile ortaya çıkmıştır. Bu olgunun önemli bir sonucu da yönetimin özü olan hiyerarşinin maaş sistemi üzerinden çözülmesidir.

Sonuç

Türk kamu bürokrasisinin 2003-2022 yılları arasındaki son 20 yılı, esas olarak 1939-1945, 1980-1991 yılları gibi bürokrasinin yoksullaştığı ve gelir dağılımından aldığı payın gerilediği yıllardır. Son 20 yılın geçmişteki yoksullaşma yıllarından temel farkı, 1939-1945 savaş yıllarında bütün toplumsal kesimler yoksullaşmış, 1980-1991 arasında çalışan kesimler yoksullaşmıştır; 2003-2022 yıllarında ise, toplumsal kesimler arasında en çok yoksullaşan ve gelir kaybına uğrayan kesim memurlar olmuştur. Memurların gelir kaybı ve yoksullaşması, Türkiye’de memurların proleterleşmesi olgusu ile açıklanabilir. Memurların toplumsal bölüşümden aldığı paydaki keskin gerileme bu olgunun somut görünümüdür.

2003-2022 yılları arasında son 20 yılı kapsayan zaman diliminde memur maaşlarındaki durumu seçilmiş unvanlar eşliğinde incelediğimizde, 2003-2009 yıllarında reel olarak çok az artmış, neredeyse sabit kalmış; 2009-2019 yıllarında yapılan seçimlerin etkisi ile reel %30 artış olmuş; 2020 yılında 2022 yılına kadar keskin bir düşüş ortaya çıkmıştır.

Memur maaşlarının aritmetik ortalamasını temel aldığımızda, maaşların 2003-2022 yıllarında reel %30 artış olmuştur. Ancak nominal maaşları ree indirgerken kullandığımız TÜİK TÜFE rakamlarının sağlığı konusunda bütün akademik camia gibi bizim de şüphelerimiz ortaya çıkmıştır. 2003-2022 yılları arasında, aritmetik ortalama memur maaşının reel ABD Doları karşılığının %28, 24 ayar altın karşılığı %73, asgari ücret karşısında %40, Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya göre ise %35 düşmüştür. Son 20 yılda maaşlardaki mutedil reel yükselişe rağmen, bölüşümden aldığı pay sert biçimde ve sürekli düşmüştür.

Bu veriler ışığında üç esaslı tespitte bulunabiliyoruz. İlk olarak, memur maaşlarının zam oranında esas alınan TÜFE, sağlıklı veriler içermemektedir. Bunu İTO verileri ile TÜFE verileri arasındaki gözden kaçması imkânsız olan 20 yılda 25 puanlık endeks farkı göstermektedir. Kümülatif fark ise daha dramatik bir görünüm arz etmektedir. İTO verilerini aynı zamanda, memurların başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerden kaçışının bir göstergesi olarak da okumak mümkündür. İkinci olarak velev ki TÜFE doğrudur; memur maaşları diğer dört ölçü karşısında reel kayıpta görünmektedir. Bu olgu bizi 20 yıllık dönemde, ekonomik büyümeye rağmen memurlar gelir artışından pay alamamıştır

sonucuna ulaştırmaktadır. Özellikle asgari ücret ve Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla karşısında seçilmiş maaşlardaki ve aritmetik ortalama maaştaki göreliler, bunun somut ifadesidir. Memurlar ekonomik büyümeden bırakın pay almayı, Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya göre %35 kayıptadırlar. Bu Türkiye tarihindeki memurların yaşadığı en büyük kayıplardandır. Aynı biçimde toplumdaki diğer çalışan kesim olan ücretlilerin de büyümeden pay alamadığını görüyoruz. 20 yıllık dönemde, en keskin olarak memurlar olmak üzere, emekçi kesimlerin bölüşümden aldığı pay gerilemiştir. 20 yıl içerisinde memurlar bir bütün olarak yoksullaşmıştır. Burada not düşmek gerekirse, 2001 sonrasında sınırsız olarak küresel tüketime açılan Türkiye’de, bürokrasinin yalnızca üst kesimi bu sürecin bir parçası olmuştur.

Üçüncü olarak, memurların maaş yelpazesi daralmıştır. Üst unvanların maaşları ile alt unvanların maaşları arasında 20 yılda fark %40 azalmış, orta kademe ile üst kademe arasında ise %36 azalmıştır. Memurların alt düzey unvanlarının maaşı asgari ücrete düşerek yaklaşmış, orta ve üst kademe de aşağı doğru düşmüştür. Maaş yelpazesindeki daralma, sefalette birlikteliğe gitmiştir. Bu eğilim devam ederse, orta ve alt kademe ile profesyonel mesleklerin memur maaşları asgari ücrete eşitlenecek; üst kademe ise asgari ücretin iki ya da üç katında olacaktır.

Bu sonuçlar bizi, sosyolojik bir soyutlamaya itmektedir. Memur maaşlarındaki nicel değişim, memurların sosyolojik konumlarında nitel dönüşümü doğurmaktadır. Memurların bir avuç memur aristokrasisi dışındaki kesimi ya proleterleşmiş ya da proleterleşme sürecindedir. Memur aristokrasisi ise yoksullaşmış ve refah kaybına uğramıştır. Memurlar, 20 yıl içerisinde orta sınıf olmaktan çıkarak işçi sınıfının bir parçası haline gelmiştir. Memurların nicel olarak büyük kesiminin maaşlarının asgari ücretin 1,5 katına kadar gerilemesi bu proleterleşmenin somut kanıtıdır. Memurların alt unvanlarda olanlar bütünüyle proleterleşmiştir, bunlar dışında kamu bürokrasisi içerisindeki hemşire, teknisyen, avukat, mühendis gibi profesyonel kesimler de proleterleşme eğilimindedir. Kamu bürokrasisi içerisindeki alt unvanlarda olanlar proleterleşmiş, profesyonel meslek sahipleri ise proleterleşme eğilimindedir. Bürokrasinin üst kesimi ise yoksullaşmış, göreliler ve mutlak olarak refah kaybına uğramıştır. Bürokrasinin yalnızca üst unvana sahip kesimi orta sınıf içerisinde kalmış, kalan bölümü işçi sınıfı ile maddi temellerde birleşmiştir. Türkiye’de 2000’li yıllarda daralan orta sınıfın, kısmen “daralan bölümü” orta sınıf niteliğini kaybeden memurlardan kaynaklanmaktadır. 2001 Bunalımı sonrasında köylülüğün, esnaflığın ve küçük üreticiliğin tasfiyesi ve bu kesimlerin proleterleşmesi yanında, memurların da *maddi koşullar anlamında* proleterleşmesi olgusu ortaya çıkmıştır.

Memurlar, proleterleşme ve yoksullaşma karşısında, görevleri dışındaki zamanlarda (ya da birlikte) emeklerini piyasada satmaya başlamışlardır. Bu satış, piyasadaki karşılığı olan mesleklerde çok yoğun ve gözle görülür biçimde artmıştır. Memurlar, bir yandan düşen gelirlerini ikinci iş, profesyonel olarak sahip olduğu mesleği görev dışında icra etme ya da görev içerisinde geliri artırıcı ek işler yaparak artırmaya çalışmaktadır. Maaş, artık sadece hayatta kalmak ve asgari yaşam için yeterlidir. Kapitalizmin ışıltılı tüketimine yaklaşmak ve ulaşmak için görev dışında çalışmak artık doğal bir memur yaşam tarzı olmuştur. Bu olgu ampirik verilere ihtiyaç duymayacağımız⁴ biçimde gözle görülür hale dönüşmüştür. Post-Fordist birikim rejiminin açtığı mecra da tam budur. Memur maaşında asgari ücret kazanmakta, daha fazlası için piyasada emeğini satmaktadır.

Post-Fordist birikim rejiminde kamunun iktisadi işletmeleri zaten piyasaya devredilmişti ve bütün kamu idarelerinde piyasadan hizmet satın alma ortaya çıkmıştı; günümüzde artık memurların bizatihi kendileri piyasada birer nesne olarak yer almaktadır. Devletin yaşayan cismi olarak memurlar, piyasada emeklerini satmaktadır; memur piyasanın bir parçası olmuştur. Bu olgu devletin içsel metalaşmasıdır. Manifesto'da belirtildiği gibi, kapitalist üretim biçiminde “[burjuvazi], doktoru da, hukukçuyu da, rahibi de, şairi de, bilim insanını da, kendi ücretli emekçisi haline getirmiştir” (Marx ve Engels, 1848).

Sonnotlar

1 Mülkiyelilik sosyal ağı kullanılarak 7/1 derece kaymakamın bordro maaşı esas alınmıştır.

2 TÜİK TÜFE verileri ile ENAGrup'un enflasyon verilerini bir başka çalışmada karşılaştırmalı olarak kullanacağız.

3 “Küresel Üretim Zinciri” kavramı literatürde uzunca bir süredir yer almakla birlikte, kanımızca “Küresel Tüketim Zinciri” olgusu da bir gerçekliktir. Geniş toplum kesimleri Fordist dönemde tüketime alıştırmış (Baudrillard, 2021) Post-Fordist Dönemde ise üretim ve tüketim bütünlüğü kurulmuştur. Küresel tekeller, nasıl ki üretim zincirlerini kuruyorsa, aynı biçimde küresel tüketim zincirlerini de kurmaktadır. Küresel tüketim zincirlerinin bir parçası küresel tekellerin pazarlama ağları, bir yönüyle de alışveriş merkezleridir (Baudrillard, 2022).

4 Bu konuda 7 Ocak 2022 tarihli BBC Türkiye'nin haberinde sağlık teknisyeni inşaat işçiliği, PTT memuru, garsonluk ve günöbirlik iş yapıyor. BBC Türkçe (2022) “Memur ve emeklilerin yoksullukla mücadelesi: ‘Ek iş yapıyoruz, tıkanmış noktadayız’” Bkz.: https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-59906986?at_custom2=twitter&at_custom1=%5Bpost+type%5D&at_medium=custom7&at_campaign=64&at_

custom3=BBC+Turkce&at_custom4=1B9F28DC-6FE2-11EC-B431-D5DB923C408C (15.08.2023).

Kaynakça

Aslan O E (2011). Maaş İlişkisi ve Türkiye’de Memur Maaşları (1970-2008). *Amme İdaresi Dergisi*. Cilt 44, Sayı 3, 109-140.

Aslan O E (2019). *Devlet Bürokrasi ve Kamu Personel Rejimi*. 3. Baskı, İmge: Ankara.

Aslan O E ve İşçi Kuru D (2022). Bürokrasi ve Kamu Personel Rejimi *Afganistan – Devlet ve Toplum*. İçinde: Aslan O E (Ed.). TİAV Yayını: Ankara, 93-182.

BBC Türkçe (2022). “Memur ve emeklilerin yoksullukla mücadeleleri: ‘Eki yapıyoruz, tıkanmış noktadayız’” Bkz.: https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-59906986?at_custom2=twitter&at_custom1=%5Bpost+type%5D&at_medium=custom7&at_campaign=64&at_custom3=BBC+Turkce&at_custom4=1B9F28DC-6FE2-11EC-B431-D5DB923C408C (15.08.2023).

Bahçe S ve Köse A H (2018). Türkiye’de Sınıfsal Gelir Dağılımı (2002-2011): Dağıtılmamış Kârları İçeren Bir Analiz. *Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi*. Koyuncu M, Mihci H, Yeldan A E, İletişim: İstanbul.

Bahçe S ve Köse A H (2019). Süreklileşmiş Kriz Olarak Türkiye Kapitalizmi. *Mülkiye*, 43 (1), 257-269.

Boratav K (2019). Türkiye İktisat Tarihi. 24. Baskı, İmge: Ankara.

Baudrillard J (2021). Tüketim Toplumu. Çev. F. Keskin – H. Deliceçaylı. Ayrıntı: İstanbul.

Baudrillard J (2022). Simülakrlar ve Simülasyon. Çev. O. Adanır. Doğu-Batı: Ankara.

Duman A (2019). Türkiye’de Emeğin Değişen Payı ve Gelir Dağılımı. *Çalışma ve Toplum*, 60/1, 349-370.

Işık O (2022). *Eşitsizlikler Kitabı – 2000’ler Türkiye’sinde Gelir, Tüketim ve Değişim*. İletişim: İstanbul.

İTO 1995 Ücretliler Geçinme Endeksi (2023). www.ito.org.tr (15.08.2023).

Karahanoğulları Y ve Zengin O (2013). Akademik Personel Maaşlarının 1982-2013 Döneminde Gelişimine İlişkin Bir Derleme. *Mülkiye*. 37 (4), 171-179.

Özyiğit Çelik M A ve Petek A (2019), Türkiye’de 1980 Sonrası Reel Asgari Ücretin Belirleyicileri, *Çalışma ve Toplum*, 61/2, 1029-1067.

Somel C (2020). *Makroiktisada Giriş*, Genişletilmiş 2. Basım. Yordam Kitap: İstanbul.

Marx K ve Engels F (1848). The Communist Manifesto, <https://www.marxists.org/>

archive/marx/works/1848/communist-manifesto/index.htm

SBB (2023), 2022 Yılı Aralık Ayı Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri, <https://www.sbb.gov.tr/merkezi-yonetim-butcesi-aylik-gerceklesmeleri/#1676650068880-ba1c99b9-480e> (17.04.2023).

TÜİK (2022). *İstatistik Göstergeler (1923-2022)*. TÜİK Yayını: Ankara.

Türk-İş (2023). <https://www.turkis.org.tr/category/aclik-yoksulluk/> (17.04.2023).

Yeldan E (2019). Küresel Krizin Onuncu Yılında Türkiye ve Dünya Ekonomisi İçin Dersler. *Mülkiye*, 43 (1), 193-201.

Yılmaz A ve Karataş T (2023). Türkiye Ekonomisinde Ücret ve Maaşlar 1970-2021. *Çalışma ve Toplum*, 76/1, 159-182.